

S T R A I P S N I A I

ISSN 1392–1681

**SPARČIOS SĖKMINGOS POKOMUNISTINĖS
TRANSFORMACIJOS IR JOS NESEKMĖS
„DĖSNIAI“: DAUGIAREIKŠMIŲ KINTAMŲJŲ
KOKYBINĖ LYGINAMOJI ANALIZĖ***ZENONAS NORKUS*

Straipsnyje pateikiama dedukcinė pokomunistinės transformacijos kelių tipologija ir jų kokybinė lyginamoji analizė (KLA), naudojant kompiuterinę programą TOSMANA. Tipologijoje naudojami trys politiniai (4 reikšmių) kintamieji (pokomunistinės transformacijos orientacija, ekonominis ir politinis išėjimo iš komunizmo būdai) pokomunistinės transformacijos pradinėms sąlygoms ir eigai apibūdinti. Jos baigmės apibrėžtos penkiais dichotominiais kintamaisiais: liberalus demokratinis kapitalizmas; racionalus antreprenieriškas kapitalizmas; liberalioji demokratija; politinis oligarchinis kapitalizmas; valstybinis kapitalizmas. Pokomunistinės transformacijos keliams apibendrinti atliekama daugelio reikšmių KLA, į kurią, be 29 empiriškai stebimų atvejų ir 17 sąlygų konfigūracijų, yra įtraukiami 37 logiškai galimi, bet empiriškai nestebimi sąlygų konfigūracijos reprezentuojantys fiktyvūs atvejai. Pirmą kartą KLA taikančioje tyrimų literatūroje atliekama sisteminga ir disciplinuota minimalių Boole'io formulų kontrafaktinių prielaidų analizė, kurios pagrindas yra Boole'io distancijų tarp empiriškai stebimų ir vien tik logiškai galimų sąlygų konfigūracijų matavimas bei logiškai

Zenonas Norkus – Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros profesorius (el. paštas: zenonas.norkus@fsf.vu.lt).

© Zenonas Norkus, 2010

Straipsnis įteiktas redakcijai 2010 m. spalio 1 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2010 m. lapkričio 15 d.

galimų atvejų lyginimas su artimiausiais jiems empiriškai stebimais atvejais. Papildžius duomenų rinkmeną kontrafaktinės analizės rezultatais, išvedami du nomologiniai komunistinės sistemos sparčios (per 10 metų) transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą sąlygų apibendrinimai, kurie gali būti papildyti analogiškais komunizmo transformacijos į racionalų antreprenierišką kapitalizmą, liberalią demokratiją, politinį oligarchinį ir valstybinį kapitalizmą apibendrinimais.

Ivadas

Šio straipsnio tikslas yra pataisyti, papildyti ir užbaigti autoriaus knygoje „Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu“ pateiktą tipologinę pokomunistinės transformacijos kelių analizę¹. Pagrindinė šios tipologijos idėja yra ta, kad pokomunistinės transformacijos kelią apibrėžia tam tikra pradinių sąlygų kombinacija ir baigmė. Pradines sąlygas apibrėžia trys kintamieji: 1. pokomunistinės transformacijos orientacija; 2. ekonominis išėjimo iš komunizmo būdas; 3. politinis išėjimo iš komunizmo būdas. Baigmę gali apibrėžti kintamasis „racionalus antreprenieriškas kapitalizmas“, „liberalioji demokratija“ ir pan. Naudojant šiuos kintamuosius, galima sukonstruoti dedukcinę pokomunistinės transformacijos kelių tipologiją bei atlikti jų kokybinę lyginamąją analizę (KLA), atskleidžiančią pokomunistinės transformacijos baigmių priklausomybę nuo pradinių sąlygų.

Dedukcinės pokomunistinės transformacijos kelių tipologijos pranašumas yra tas, kad ji išryškina visą tokios transformacijos loginių galimybių erdvę, kurioje empiriškai stebimi atvejai užima tik didesnę ar mažesnę jos dalį. Jau vien tai leidžia tuos atvejus suvokti giliau ir reljefiškiau. Nors knygoje „Kokia demokratija, koks kapitalizmas?“ tokios tipologijos idėja ir buvo išdėstyta, ji liko nepritaiky-

¹ Žr. Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: VU leidykla, 2008, p. 325–333 (sk. 11.2).

ta. Ten pateikta pokomunistinės transformacijos kelių tipologija buvo tik indukcinė, atsižvelgianti tik į empiriškai stebimus pokomunistinės transformacijos atvejus². Nors knygoje ir išdėstyti kokybinės lyginamosios analizės epistemologiniai ir loginiai pagrindai³, pokomunistinės transformacijos kelių analizei KLA metodai liko nepanaudoti⁴. Mat knygoje visas dėmesys buvo skirtas vadinamajai „ryškiųjų aibių“ (angl. *crisp sets*) KLA. Ji tinka tik dvireikšmiams (dichotominiams) kintamiesiems. O vienas svarbiausių knygoje naudojamų kintamųjų – pokomunistinės transformacijos orientacija – buvo traktuojamas kaip polinominis (keturių reikšmių).

Šie ir kiti trūkumai ir ištaisomi skaitytojo dėmesiui siūlomame straipsnyje: pateikiama dedukcinė pokomunistinės transformacijos kelių tipologija, o jie patys lyginami, naudojant daugelio reikšmių KLA (angl. *multi-value comparative qualitative analysis*; mvQCA). Pokomunistinės transformacijos tyrimams KLA taikė Carstenas Q. Schneideris knygoje „Demokratijos konsolidacija“⁵. Tačiau Schneideris analizuoja ne tik pokomunistines, bet ir Lotynų Amerikos šalis, o analizei naudoja neryškiųjų aibių (angl. *fuzzy set*) KLA. Daugelio reikšmių KLA yra pati naujausia iš visų KLA ir todėl mažiausiai taikyta. Straipsnyje parodytos galimybės naudoti ją kaip teorijų konstravimo ir kontrafaktinės analizės, kuri susilaukia vis daugiau tyrinėtojų (ne vien politikos mokslų) dėmesio⁶, analitinę techniką.

² Žr. ten pat, p. 368–378 (sk. 12.4). Šią tipologiją apibendrina 12.5 pav. (p. 372) pateikta schema.

³ Žr. ten pat, p. 153–165. Žr. taip pat: Norkus Z., Morkevičius V., Šarkutė L., *Lyginamieji tyrimai su TOSMANA ir fs/QCA. Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas*, <http://www.lidata.eu/page_mokymai.php?page=qca_turinys>, 2010 08 18.

⁴ Iš knygos recenzentų į šią properšą dėmesį atkreipė L. Gudžinskas – „Apie revoliucinių žygių pokomunizmo kalnus ir šios kelionės rezultatus“, *Politologija* 56, 2009, p. 169.

⁵ Schneider C. Q., *The Consolidation of Democracy. Comparing Europe and Latin America*, London: Routledge, 2009.

⁶ Žr., pavyzdžiui: Lebow R. N., *Forbidden Fruit: Counterfactuals and International Relations*, Princeton: Princeton UP, 2010; Tetlock Ph. E., Belkin A., eds., *Counterfactual Thought Experiments in World Politics: Logical, Methodological, and Psychological Perspectives*, Princeton: Princeton UP; Ferguson, N., ed., *Virtual His-*

Šiuo atžvilgiu straipsnis siūlo indėlį ne vien į pokomunistinės transformacijos tyrimus, bet ir į socialinių mokslų metodų plėtrą.

Kokybinė lyginamoji analizė dažniausiai suprantama kaip deterministinių priežastinių hipotezių tikrinimo metodas. Bet ji dar vaisingesnė kaip audimo staklių rėmas dinamiškam dialogui tarp teorijos ir duomenų, kuriame tokios hipotezės yra plėtojamos ir artikuliuojamos. Kai jai atlikti naudojamos kompiuterinės programos, ji turi dar vieną unikalų pranašumą, kuriuo pranoksta standartinius statistinės analizės metodus. Būtent, ją galima panaudoti disciplinuotai kontrafaktinei analizei, kurioje pagrindžiami tikėtiniausių logiškai galimų, bet empiriškai nestebimų pradinių sąlygų konfigūracijos baigmių numatymai.

Būtent tokie numatymai yra skiriamasis stiprios empirinės teorijos bruožas. Tokia teorija turi būti ne vien empiriškai stebėtų atvejų apibendrinimas. Ji turi pajėgti suformuluoti prognozes apie naujas, ligi šiol nepasitaikiusias atvejų *rūšis*, nubrėžti hipotetinę liniją tarp empiriškai galimų ir empiriškai negalimų atvejų (geras pavyzdys yra termodinamikos išvada apie amžinojo variklio negalimumą). Stiprią pokomunistinės transformacijos teoriją sudarytų apibendrinamieji teiginiai, kurių kiekvienas būtų ne vien apie empiriškai stebimus, bet ir apie logiškai galimus, bet ligi šiol nestebėtus atvejus. Tokia teorija būtų stipri, nes ją būtų galima patikrinti naujų reiškinių *rūšių* stebėjimais. Kalbant apie rūšis, omenyje turimos ligi šiol nestebėtos pradinių sąlygų konfigūracijos.

Tiesa, pokomunistinės transformacijos tyrimuose tokia galimybė yra labiau loginė ar principinė, nes šiuo metu Žemėje beliko dvi komunistinės šalys – Šiaurės Korėja ir Kuba, kurių būsimos pokomunistinės transformacijos stebėjimus bus galima panaudoti esamoms pokomunistinės transformacijos teorijoms tikrinti. Tačiau tai jau

tory: *Alternatives and Counterfactuals*, New York: Basic Books, 1998; Goertz G., Levy J. S., eds., *Explaining War and Peace: Case Studies and Necessary Condition Counterfactuals*, London: Routledge, 2007.

labiau tikrovės, o ne teorijos problema. Kam labiau už viską rūpi mokslinė tiesa, galima patarti kelti komunistines revoliucijas, leisti komunistiniams režimams subręsti ir supūti, o paskui stebėti, ar jų transformacija atitinka toliau pateikiamus šešis pokomunistinės transformacijos apibendrinimus, ir taip juos patikrinti⁷.

Būdama stipri gebėjimo implikuoti numatymus apie ligi šiol nestebėtų rūšių atvejus prasme, čia projektuojama pokomunistinės transformacijos teorija yra sudaryta iš silpnų dėsnių. Tai „dėsniai“ (tai yra dėsniai kabutėse), nes, palyginti su savo giminaičiais iš tikslųjų gamtos mokslų, yra gremėzdiški: jų antecedentai yra alternatyvios sąlygų disjunkcijos. Be to, jie galioja tik su išlyga *ceteris paribus* (kitoms sąlygoms liekant toms pačioms)⁸. Vis dėlto tokie apibendrinimai yra dėsniai, nes jie (kitaip nei akcidenčinės generalizacijos) implikuoja kontrafaktinius teiginius apie pavienius atvejus, o tai nuo seno pagrįstai laikoma svarbiausiu dėsniškų (nomologiškų) teiginių požymiu. O išlyga *ceteris paribus* (dažnai tik numanoma) yra netgi pamatiniuose tikslųjų gamtos mokslų dėsniuose⁹. Kitokie, gremėzdiški dėsniai vargu ar įmanomi visuose tuose mokslo dalykuose, kuriems būdinga makro- ir mikrolygmens perskyra. Tokie yra ne tik socialinių, bet ir gyvybės mokslų formuluojami (makro)dėsningumai¹⁰.

⁷ Gal kada nors tam bus galima panaudoti kitų (žvaigždžių) civilizacijų stebėjimus. Brolių Strugackių apysakoje „Sunku būti dievu“ (gaila, kad jos neskaitė JAV politikai, suplanavę Afganistano ir Irako „demokratizaciją“) pasakojama apie Žemės žvalgo, Eksperimentinės istorijos mokslinio tyrimo instituto bendradarbio Antano nuotykius Arkanare – feodalinėje šalyje tolimoje planetoje gretimoje galaktikoje. Žr. Strugackis A., Strugackis B., *Tolimoji vaivorykštė. Fantastinės apysakos*, Vilnius: Vaga, 1967. Kodėl kai kuriose kitų žvaigždžių civilizacijose negalėtų būti komunistinių šalių, kurių pokomunistinę transformaciją galėtų stebėti astronautai politologai, pasiūsti ten į komandiruotę tikrinti pokomunistinės transformacijos teorijų?

⁸ Šiuolaikines diskusijas dėl tokių dėsnių gerai reprezentuoja Earman J., ed., *Ceteris Paribus Laws*, Dordrecht: Kluwer, 2002.

⁹ Žr. Cartwright N., *How the Laws of Nature Lie*, Oxford: Oxford University Press, 1983.

¹⁰ Žr., pavyzdžiui: Fodor J., „Special Sciences“, *Synthese* 28, 1974, p. 97–115; Lange M., „Laws, Counterfactuals, Stability, and Degrees of Lawhood“, *Philosophy of Science* 66, 1999, p. 243–267; Mitchell S. D., „Pragmatic Laws“, *Philosophy of Science* 64, 1997, S468–S479; jos pačios: „Dimensions of Scientific Law“, *Philosophy of Science*

Tačiau kai tokių silpnų dėsnių daug, jie visi drauge sudaro stiprią teoriją, panašiai kaip daug liaunų žilvičio šakelių gali sudaryti labai tvirtą šluotą.

Priedas „spartus“ (žr. straipsnio pavadinimą) reiškia, kad, ieškodami pokomunistinės transformacijos dėsningumų, siejame juos su tam tikru laiko horizontu. Būtent, mums rūpės pirmojo pokomunistinės transformacijos dešimtmečio rezultatai. Pokomunistinė transformacija yra sparti ir sėkminga, jeigu jau dešimties metų pakanka komunistinę planinę administracinę ekonomiką transformuoti į racionalų antreprenierišką kapitalizmą (RAK), o komunistinę politinę sistemą ir pototalitarinį autoritarinį politinį režimą¹¹ – į liberalią demokratiją. Ta sėkmė dviguba, jeigu per dešimtmetį pavyksta ir viena, ir kita transformacija: komunizmas transformuojasi į liberalų demokratinį kapitalizmą.

Nepavykusi per pirmąjį dešimtmetį, tokia transformacija gali pavykti per antrąjį. Demokratizacija („spalvotosios revoliucijos“) ir rinkos reformos gali prasidėti iš naujo. Tačiau tokių „antrosios reformų“ bangos rezultatai – tai jau atskira problema, kuri šiame straipsnyje nenagrinėjama. Politinės ir ekonominės problemos, su kuriomis susiduria „antrosios bangos“ reformatoriai, iš esmės skiriasi nuo tų, kurias sprendė komunizmo griovėjai. Tų priežastinių veiksnių, kurių pakanka paaiškinti pirmojo pokomunistinio dešimtmečio rezultatų skirtumus, jau nebepakanka, kai aiškinimo objektą nuo komunizmo žlugimo laikų skiria dukart ilgesnis laiko tarpas.

Straipsnio erdvė per maža kam nors daugiau, negu parodyti, kaip KLA ir kontrafaktinės analizės priemonėmis galima pagrįsti porą iš

67, 2000, p. 242–265; jos pačios: *Biological Complexity and Integrative Pluralism*, Cambridge: Cambridge UP, 2003. Žr. taip pat: Adomonis E. „Mokslinis tyrimas kaip dėsningumų paieška“, *Logos* 57, 2007, p. 14–21 – čia pateikiama daug ne tokių tikslų ir elegantiškų dėsnių, kokių reikia mokytis iš fizikos vadovėlių, pavyzdžių.

¹¹ Apie politinės sistemos ir politinio režimo sąvokas žr. Laurėnas V., Šerpėtis K., „Sąvokų politinė sistema ir politinis režimas analitinis potencialas“, *Politologija* (2) 58, 2010, p. 97–124.

kelių pokomunistinės transformacijos „dėsnių“, kuriuos galima suformuluoti vartojant knygoje „Kokia demokratija, koks kapitalizmas?“ apibrėžtas sąvokas. Tai komunistinės politinės ekonominės sistemos sparčios (per dešimtmetį) transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą ir tokios transformacijos nesėkmės dėsniai. Pirmame straipsnio skirsnyje apibrėžiami kintamieji, jų reikšmės ir priskyrimo konkrečioms atvejams taisyklės. Antrame skirsnyje pristatomos nomologinės ir kontrafaktinės analizės metodai bei priemonės ir pateikiami pradiniai šios analizės rezultatai. Trečiame skirsnyje empiriškai stebimų atvejų analizė papildoma kontrafaktine analize. Dėl ribotos straipsnio erdvės ji nėra išsamiai, tenkinamasi pavyzdžiais. Pabaigos skirsnyje pateikiami galutiniai komunizmo transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą ir tokios transformacijos nesėkmės „dėsnių“ paieškos rezultatai.

1. Kintamieji ir jų reikšmės

Formuluojant ir pagrindžiant pokomunistinės transformacijos dėsnius, naudojami tie patys kintamieji, kurie buvo išaiškinti knygoje „Kokia demokratija, koks kapitalizmas?“ Todėl šiame straipsnyje apsiribosiu absoliučiai minimalia jų eksplikacija, pagrindinį dėmesį skirdamas jų operacionalizacijai (kaip nustatyti, kokia yra jų reikšmė konkrečiais atvejais).

Pokomunistinės transformacijos orientacija (orientation)¹². Šis kintamasis apibrėžia šalies politinės ir ekonominės kultūros pobūdį išėjimo iš komunizmo metu. Kintamojo reikšmės: 0 – kontinuacinė; 1 – restauracinė; 2 – mimetinė (imitacinė); 3 – inovacinė orientacija. Kiekviena jų atitinka tam tikrą pokomunistinės transformacijos legitimacijos būdą. Paprastai konkrečios šalies politinėje ir ekonominėje kultūroje galima aptikti visas keturias orientacijas. Tačiau viena jų paprastai būna santykinai stipriausia. Šalies ekonominės ir politinės

¹² Išsamiau žr. Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?*, p. 325–344.

kultūros pobūdis klasifikuojamas pagal šią stipriausią orientaciją. Geriausias duomenis apie ją teiktų viešosios nuomonės apklausa. Deja, daugelyje šalių jos reikiamu metu dar nebuvo vykdomos, o ten, kur vyko, klausimai buvo skirti ne pokomunistinės transformacijos orientacijoms matuoti. Todėl dažniausiai tenka remtis netiesioginiais arba kokybiniais duomenimis. Kontinuacinės orientacijos kriterijus yra komunistų arba ekskomunistų pergalė pirmuose bent jau santykinai laisvuose rinkimuose.

Ten, kur šis kriterijus netinka (tai šalys, kuriose tokių rinkimų nebuvo arba ekskomunistai juos pralaimėjo), tenka pasikliauti gelminė pavienių atvejų analize. Aiškiausi restauracinės (ar restitucinės) orientacijos atvejai – Baltijos šalys, kuriose išėjimas iš komunizmo įgijo valstybinės nepriklausomybės ir jos žlugimo metu buvusios socialinės ekonominės santvarkos atkūrimo pavidalą. Su ja konkuravo mimetinė ar imitacinė, kurioje pokomunistinės transformacijos tikslu laikoma išsivysčiusių Vakarų šalių ekonominių, politinių institucijų ir kultūros recepcija. Vidurio Europos šalyse ji dėl įvairių priežasčių buvo stipresnė už restauracinę. Tarpukario Lenkijos restauracijos programa buvo neįmanoma dėl geopolitinių pokyčių (Stalino vykdyto Lenkijos „perkėlimo“ į Vakarų); tarpukario Vengrijos – dėl autoritarinio jos pobūdžio; Čekoslovakijos – dėl kliūčių išlikti jungtinei čekų ir slovakų valstybei.

Inovacinės orientacijos požymiai yra parama politiniams lyderiams ir reformoms, kuriomis ieškoma „trečiojo“ ar „savojo“ kelio ekonomikoje ir politikoje, santykinis imunitetas hegemoniniam neoliberaliajam ekonominiam diskursui. Europoje tokia orientacija būtų tik Slovėnijos, Azijoje ją galima konstatuoti Kinijoje ir Vietname, nors vien tik ekonominės kultūros srityje. Sėkmingą planinės administracinės ekonominės sistemos transformaciją į racionalų antreprenierišką kapitalizmą Kinijoje ir Vietname lėmė ne tiek „išmintinga“ komunistų valdžios politika, kiek gyva ir paplitusi plačiosiose masėse „kapitalizmo dvasia“, kurios gyvybingumą ir jėgą galima sieti

su savita šių šalių civilizacine tradicija, amžiumi toli pranokstančia daugelio „naujosios Europos“ šalių priklausomybės Vakarų (ar tik cezarepapistinei bizantinei) civilizacijai stažą.

Ekonominis išėjimo iš komunizmo būdas (econmode). Šis kintamasis apibrėžia šalies komunistinės (planinės administracinės) ekonominės sistemos transformacijos būdą pirmąjį pokomunistinės transformacijos dešimtmetį. Šio kintamojo reikšmės: 0 – minimalios reformos; 1 – šališkos reformos; 2 – palaipsnės inkrementinės reformos; 3 – greitos radikalios reformos (šoko terapija). Sovietinio komunizmo žlugimo išvakarėse prasidėjusioje ir ligi šiol tebevykstančioje diskusijoje dėl optimalios pokomunistinių ekonominių reformų strategijos daroma klaidinga prielaida, kad buvo tik du ekonominio išėjimo iš komunizmo būdai: 1. „šokoterapinis“ ir 2. laipsniškas. Tokios dichotominės ekonominių išėjimo iš komunizmo būdų klasifikacijos yda yra persikirstomųjų vienokio ar kitokio rinkos reformų būdo padarinių nepaisymas. Šį trūkumą ir mėginame ištaisyti – dichotominę klasifikaciją pakeičiame tetratomine.

Iš tikrųjų, be šoko terapijos ir laipsniškų reformų, būta dar dviejų: 3. minimalios rinkos reformos ir 4. šališkos rinkos reformos. Minimalių rinkos reformų būdas būdingas toms komunistinėms šalims, kurios apsiribojo privačios ekonominės veiklos legalizavimu, tačiau siekia komandines aukštumas ekonomikoje išlaikyti valstybės rankose. Ryškiausi minimalaus rinkos reformų būdo atvejai – Baltarusija ir Uzbekistanas. Tikėtiniausia komunistinės ekonominės sistemos transformacijos minimalių reformų būdu baigmė – valstybinis kapitalizmas. O šališkos reformos veda į politinį oligarchinį kapitalizmą.

„Šališkomis“ rinkos reformos vadinamos todėl, kad kai kuriems jų paliestųjų („ankstyviesiems laimėtojams“) sudarė galimybes pasisavinti komunizmo laikais sukurtą ir valstybės valdytą visuomenės turtą. Dėl to iš perėjimo prie rinkos ekonomikos laimėjo tik nedidelė gyventojų dalis, o dauguma buvo nuskurdinta. Ekonomikos augimas

šiose šalyse prasidėjo tik antrajame pokomunistiniame dešimtmetyje, o pirmasis daugumai šių šalių gyventojų liko „prarastoji dekada“. Vykdamas minimalias reformas, buvo išsaugota sovietinių laikų gėrovė, bet tik dėl to, kad didžioji visuomenės turto dalis ir toliau buvo kontroliuojama valstybės. Pralaimėtojų buvo nedaug, bet nedaug buvo ir laimėtojų.

Vykdamas reformas šoko terapijos būdu, taip pat vyko platus nuosavybės persikirstymas, tačiau transformacinė recesija truko palyginti trumpai ir nuskurdino tik santykinę gyventojų mažumą. Neilgai trukus po rinkos reformų pradžios prasidėjus ekonominiam augimui, jaunesnio amžiaus pralaimėtojai gavo galimybę pradėti iš naujo. Vyresnio amžiaus pralaimėtojams buvo suteiktos plačios galimybės išeiti į pensiją¹³. Baigiantis pirmajam pokomunistinės transformacijos dešimtmečiui, dauguma šių šalių gyventojų (išimtis – Rusija, kur šoko terapija patyrė nesėkmę) jau gyveno geriau, negu paskutiniais komunizmo metais. Mažiausiai pralaimėtojų buvo iš komunizmo (valstybinio socializmo) į kapitalizmą pereinant laipsniškų reformų būdu. Unikalus yra Kinijos ir Vietnamo atvejai – ten dėl komunizmo transformacijos į kapitalizmą laimėjo visi. Tiesa, nepaprastai padidėjo ekonominė nelygybė, bet taip atsitiko dėl to, kad vieni iš rinkos reformų išlošė daugiau, o kiti mažiau.

Atskirti, kurios pokomunistinės šalys per pirmąją pokomunistinės transformacijos dešimtmetį sukūrė RAK, o kurios – ne, kurios vykdė minimalias, kurios – dalines šališkas, o kurios – laipsniškos arba šoko terapijos rinkos reformas, padeda Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko (ERPB) (*European Bank for Reconstruction and Development*; EBRD) kasmet skelbiami rinkos reformų pažangos pokomunistinėse šalyse ekspertiniai vertinimai¹⁴. Kasmet šios institucijos ekspertai

¹³ Žr. Vanhuysse P., *Divide and Pacify. Strategic Social Policies and Political Protests in Post-Communist Democracies*, Budapest: CEU Press, 2006.

¹⁴ Žr. <<http://www.ebrd.com/pages/research/publications/flagships/transition.shtml>>, 2010 08 18.

pokomunistinėms šalims rašo pažymius – rinkos reformas vertina devyniais aspektais: 1. stambiųjų įmonių privatizavimas; 2. smulkiųjų įmonių privatizavimas; 3. įmonių restruktūravimas (ar yra „kieti“ biudžeto apribojimai, ar neefektyviai dirbančioms įmonėms taikoma bankroto procedūra); 4. kainų liberalizavimas (kiek yra valstybės reguliuojamų kainų); 5. užsienio prekybos, užsienio valiutos ir tarptautinio kapitalo judėjimo liberalizavimas; 6. konkurencijos politika (ar skatinama konkurencija, kovojama su monopolijų atsiradimu?); 7. bankų reforma ir banko procento liberalizavimas; 8. nebankinės finansinės institucijos (birža ir pan.); 9. infrastruktūros reforma.

Minimalus pažymys, kurį šalis gali gauti už atitinkamos srities reformas, yra 1, o maksimalus – 4,33 (arba 4+). Maksimalus pažymys reiškia, kad šiuo atžvilgiu situacija šalyje nesiskiria nuo tos, kuri būdinga išsivysčiusioms ar senosioms rinkos ekonomikos šalims, t. y. kad rinkos reformos pasiekė ribą. Pokomunistinių šalių, kurios po pirmojo reformų dešimtmečio būtų gavusios devynis ketvertus su plusu, nėra visai, kaip jų nėra ir baigiantis antrajam dešimtmečiui.

Todėl ieškant slenksčio, skiriančio pokomunistines šalis, kuriose sparčiai (per vieną dešimtmetį) susikūrė RAK, nuo tų, kuriose tokia komunistinės ekonomikos transformacija nepavyko, nėra realistiška reikalauti geriausių pažymių iš visų reformų sričių. Jeigu orientyru pasirinksiame šalių, kurios po kelerių metų (2004 m.) buvo priimtos į Europos Sąjungą, rodiklius po pirmojo ekonominių reformų dešimtmečio (argi jos galėjo tapti šio RAK šalių klubo narėmis, neįvykdžiusios pakankamų tam reformų?), tai toks realistiškas slenkstis bus ne mažiau kaip šeši trejetukai, t. y. ne mažiau kaip trejetu įvertintos rinkos reformos ne mažiau kaip šešiose srityse. Apie šalis, kurios po pirmojo dešimtmečio negavo bent trijų trejetukų, sakysime, kad jose buvo vykdomos minimalios rinkos reformos (tokios yra tik Baltarusija, Turkmėnistanas ir Uzbekistanas). Apie tas, kurios už reformas gavo ne mažiau kaip trejetą, bet ne daugiau kaip penkiose srityse, teigsime, kad jose buvo vykdomos šališkos dalinės reformos.

Nebūtų teisinga pirmojo pokomunistinio dešimtmečio pabaigą visoms šalims skaičiuoti nuo tos pačios datos. Vidurio Europos šalyse reformos prasidėjo dar nežlugus Sovietų Sąjungai (1989–1990). Todėl joms pirmasis pokomunistinis dešimtmetis baigiasi 1999 m. O buvusioms Sovietų Sąjungos ir Jugoslavijos respublikoms pirmieji pokomunistinės eros metai buvo 1992-ieji, nes iki tol jos nebuvo nepriklausomos valstybės, nekontroliavo savo sienų ir negalėjo vykdyti savarankiškos ekonominės politikos. Tik keliais mėnesiais anksčiau (po 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje žlugimo) šių gebėjimų įgijo Baltijos šalys. Todėl šioms šalims pirmasis pokomunistinės transformacijos dešimtmetis baigėsi 2001 m. Atskiras atvejis yra Albanija, kurioje pokomunistinė era prasidėjo 1990 m., tad pirmasis jos dešimtmetis baigėsi 2000 m. Daugiau vietos, negu turime, prireiktų pagrįsti teiginį, kad Kinija pradėjo išeiti iš komunizmo tik 1993 m. (iki tol vyko tik valstybinį socializmą modifikuojančios ir tobulinančios reformos), o baigė 2001 m., kai įstojo į Pasaulio prekybos organizaciją, ar 2002 m., kai Kinijos komunistų partija pradėjo priimti į savo gretas kapitalistus verslininkus (tai būtų tas pats, kas nacistų sprendimas atverti savo partiją žydams).

Šalių, kuriose pirmasis pokomunistinės transformacijos dešimtmetis baigėsi 1999 m., pasiekimai tokie (ERPB suteiktų pažymių, ne mažesnių kaip trys balai, skaičius): Bulgarija – 5, Čekija – 8, Lenkija – 8, Rumunija – 3, Slovakija – 6, Vengrija – 9.

Buvusių SSRS ir Jugoslavijos respublikų (pirmasis pokomunistinės transformacijos dešimtmetis baigėsi 2001 m.) rezultatai: Armėnija – 4, Azerbaidžanas – 3, Baltarusija – 0, Estija – 9, Gruzija – 4, Kazachstanas – 4, Kirgizija – 4, Kroatija – 5, Latvija – 6, Lietuva – 7, Moldavija – 4, Mongolija – 3, Serbija – 2, Slovėnija – 6, Tadžikistanas – 3, Turkmėnija – 0, Ukraina – 4, Uzbekistanas – 1. Albanija, kurioje pirmasis pokomunistinis dešimtmetis baigėsi 2000 m., tais metais mažiausiai trejetui buvo reformavusi keturias sritis.

Šiais slenksčiais ir skaičiais yra paremti kintamojo „ekonominės transformacijos būdas“ reikšmių „0“ (minimalios reformos) ir

„1“ (dalinės šališkos reformos) priskyrimai konkrečioms šalims (žr. 1 lentelę). Ypatingas atvejis yra Rusija. Dėl jos ekspertai sutaria, kad ji 1992–1994 m. buvo šoko terapijos poligonas, tačiau joje, kaip žinoma, RAK kūrimas patyrė nesėkmę¹⁵. Deja, ERPB duomenys nėra patenkinami, kad būtų galima ne tik identifikuoti tokius ypatingus atvejus, bet ir nustatyti slenksčius, kurie leistų atskirti laipsniškas (inkrementines) reformas vykdžiusias šalis nuo tų, kuriose jos buvo vykdomos šoko terapijos būdu. Taip yra visų pirma dėl to, kad ne tik ERPB ekspertai suplaka į viena dalines šališkas ir laipsniškas reformas¹⁶. Skirtumas išryškėja, pasigilinus į detales, kaip vyko išėjimas iš komunizmo šalyse, kurioms pasisėkė ir RAK pagrindai buvo pakloti jau po pirmojo pokomunistinės transformacijos dešimtmečio¹⁷.

Politinis išėjimo iš komunizmo būdas (politmode). Tai kintamasis, apibrėžiantis politinės komunizmo sistemos transformacijos būdus. Šio kintamojo reikšmės: 0 – konservatyvus transformacijos būdas; 1 – reformos (iš viršaus); 2 – revoliucija (iš apačios); 3 – „refoliucija“. Reikšmę 0 šis kintamasis turi toms šalims, kuriose iš komunizmo buvo išeita autoritarinio politinio režimo sąlygomis. Taip buvo Kinijoje ir Vietname – šalyse, kurių autoritarinės vyriausybės neišsižadėjo marksistinės-lenininės ideologijos, tačiau vykdė laipsniškas rinkos reformas, apleidžiamos naujovių siekiančių plačiųjų sluoksnių iniciatyvas „iš apačios“ ir transformavosi į liberalias nedemokratijas¹⁸. Jos nesuteikia savo pavaldiniams politinių teisių,

¹⁵ 2001 m. ERPB ekspertai parašė mažiausiai po trejetą trijų srityse. Tačiau tuo metu Rusija jau buvo atsisakiusi RAK – po 1998 m. krizės pasuko valstybinio monopolistinio kapitalizmo nacionalinės versijos linkme.

¹⁶ Kiti (dideli) ERPB indeksų trūkumai: 1) juose neatspindima reformų Kinijoje ir Vietname eiga. 2) Indeksai sukonstruoti taip, kad šalys, vykdžiusios ERPB rekomenduotą šoko terapiją, gauna geresnius „pažymius“. Abu trūkumus galima aiškinti neoliberalizmo ideologijos įtaka. Dar vienas (ne toks rimtas) jų trūkumas – neatspindima Rytų Vokietijos, kur šoko terapija buvo taikoma radikaliausia forma, pokomunistinė transformacija.

¹⁷ Žr. Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?*, p. 360–378.

¹⁸ Plg. Zakaria F., *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton & Company, 2003. Tiesa, pačiam Zakari pritrūksta ryžto pripažinti

bet gerbia turtingosios jų dalies civilines (visų pirma, turtines) teises. Uzbekistane ir Turkmėnijoje autoritarinės vyriausybės išsižadėjo marksizmo-leninizmo ir vykdė minimalias rinkos reformas, bet netapo liberaliomis nedemokratijomis. Ir vienu, ir kitu atveju turime reikalą su konservatyviuoju komunistinės politinės sistemos transformacijos būdu.

Analizuojant tas komunistinių šalių politinių sistemų trajektorijas, kurios vedė demokratijos linkme, galima išskirti tris demokratinio perėjimo, kurį užbaigia pirmieji laisvi ir konkurenciniai rinkimai bei tokiais rinkimais įteisintas vyriausybės sudarymas, būdus: reformą iš viršaus, revoliuciją iš apačios ir tarpinį tarp reformos ir revoliucijos demokratizavimo būdą, kuris literatūroje vadinamas Gartono Asho pasiūlytu terminu „refoliucija“¹⁹.

Reformų iš viršaus būdu demokratizacija vyko Bulgarijoje, Rumunijoje, Rusijoje, Ukrainoje, Mongolijoje, Baltarusijoje (ten ją nutraukė Aleksandro Lukašenkos išrinkimas prezidentu). Revoliuciniu būdu ji vyko Rytų Vokietijoje, Čekoslovakijoje, taip pat Estijoje ir Latvijoje. Šiose Baltijos šalyse komunistų partija buvo uždrausta po 1991 m. rugpjūčio pučo, rusakalbė jos nomenklatūros dalis prarado pilietybės teises, o vietinė tautinė buvo *de facto* liustruota. „Refoliucijos“ būdu demokratizacija vyko Lietuvoje, Lenkijoje, Estijoje. Čia demokratinio režimo pamatus paklojo eksPLICITINIS ar nebylus ekskomunistinio ir antiekskomunistinio elito paktas: mainais už lojalumą naujam režimui komunistinis elitas galėjo privatizuoti didelę dalį buvusios valstybinės nuosavybės, o liustracija apsiribojo „atpirkimo ožiais“ – buvusiais slaptųjų tarnybų darbuotojais²⁰.

Kinią liberalia autokratija. Jam labiau rūpi neliberalios demokratijos, negu liberalios nedemokratijos.

¹⁹ Ash T. G., „Refolution in Hungary and Poland“, *New York Review of Books*, 17th August 1989, p. 9–15.

²⁰ Perėjimo būdų sąvokos ir joms atstovaujantys atvejai detaliai aptarti autoriaus knygoje. Žr. Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?*, p. 432–437.

Pokomunistinės transformacijos pirmojo dešimtmečio baigmėms (priklausomam kintamajam) apibrėžti galime naudoti politominį kintamąjį „pokomunistinės transformacijos baigmė“, skirdami daug jo reikšmių. Pavyzdžiui: 1 – liberalus demokratinis kapitalizmas, 2 – racionalus antrepreneriškas kapitalizmas, 3 – liberalioji demokratija ir pan. Tačiau pasirinkus tokią baigmių konceptualizaciją, būtų gana keblu interpretuoti kompiuterine programa atliktų analizių rezultatus. Ypač didelių keblumų kiltų, jeigu mums rūpėtų ne tik pozityvios, bet ir negatyvios baigmės. Pernelyg didelis (palyginti su empiriškai stebimų atvejų kiekiu) pasidarytų logiškai galimų kintamųjų reikšmių kombinacijų skaičius. Turint tris keturių reikšmių kintamuosius, jis yra $4^3 = 64$. Kaip toliau pamatysime, šis skaičius smarkiai pranoksta stebimų atvejų ir juo labiau stebimų kombinacijų (kai kurie atvejai reprezentuoja tą pačią kombinaciją) skaičių. Jeigu baigmės kintamasis turi (pavyzdžiui) penkias reikšmes, tai kombinacijų skaičius padidėja iki $4^3 \times 5^1 = 320$.

Todėl baigmėms konceptualizuoti naudosisime penkis dichotominius kintamuosius: racionalus antrepreneriškas kapitalizmas (ratentcap); liberalioji demokratija (libdem); liberalus demokratinis kapitalizmas (libdecap); politinis oligarchinis kapitalizmas (poligarcap); valstybinis kapitalizmas (statecap).

Racionaliu antreprenerišku kapitalizmu vadintina atvirų, laisvų ir todėl konkurencingų rinkų sistema, kurioje gamintojai veikia esant „kietiems biudžeto suvaržymams“, t. y. bankrutuoja, jeigu gaminamos produkcijos gamybos sąnaudos yra didesnės už jos rinkos kainą, kurią nustato daugiau ar mažiau laisva konkurencija. Daugumos tokių įmonių „principalai“ – veikėjai, kuriems tenka likutinės tokių įmonių pajamos bei nuostoliai – yra privatūs asmenys, o ne valstybė, kuri apriboja savo funkcijas rinkos nesėkmių koregavimu. Varomoji ekonomikos raidos jėga yra daugelio tarpusavyje konkuruojančių antreprenierių veikla, kuri yra orientuota į pelną maksimizuojančių gamybos veiksmų kombinacijų bei technologinių naujovių paieškas,

o ne į kovą dėl politinės valdžios (tai būtų politinė antreprenerystė) ar į palankiais valstybės valdžios sprendimais (monopolinėmis teisėmis, lengvatomis ir t. t.) sukuriamos rentos paieškas (tai būtų politinis oligarchinis kapitalizmas). Neturėdami geresnės alternatyvos, pokomunistinį RAK atpažinsime pagal ką tik paaiškintus reformų slenksčius, pagrįstus Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko indikatoriais.

Liberalia demokratija vadinsime politinį režimą, kuriame aukščiausi valdžios pareigūnai renkami laisvuose sąžininguose konkurencinguose rinkimuose ir yra gerbiamos piliečių civilinės, politinės ir kitos teisės, įtvirtintos šalies konstitucijoje. Jeigu tos teisės yra pažeidinėjamos, tai demokratija yra ne liberali, o tik rinkiminė. Rinkimai, kaip žinoma, vyksta kas ketveri ar penkeri metai, ir apie jų kokybę galima spręsti pagal vietinių ir tarptautinių stebėtojų ataskaitas ir pralaimėjusiųjų vertinimus. Jeigu pralaimėjusieji neturi skundų dėl rinkimų laisvumo ir sąžiningumo, tai jie tokie ir buvo. Kebliau yra su konstitucinių teisių būkle, nes jos stebėseną atlieka keletas tarptautinių organizacijų.

Bene garsiausi yra *Freedom House* kasmet skelbiami vertinimai, kuriuose šalys vertinamos septynių balų skale, ar jos yra laisvos, ar ne²¹. „Visiškai laisva“ šalis gauna vienetą, o „visiškai nelaisva“ – septynetą. Tyrėjai, naudojantys *Freedom House* vertinimus, dažniausiai taria, kad šalys, tais metais gavusios ne daugiau kaip du balus, yra liberalios demokratijos. Tačiau nemažai tyrėjų *Freedom House* pažymius vertina kritiškai, atkreipdami dėmesį į vertinimų priklausomybę nuo vertinamos šalies santykių su JAV²². Dešinieji autoritariniai režimai, kurie yra strateginiai JAV sąjungininkai, vertinami švelniau, negu tokią pačią vidaus politiką vykdančios kairieji režimai, kurių vadovai tuo metu konfliktuoja su JAV vyriausybe. Todėl pirm-

²¹ Žr. <<http://www.freedomhouse.org>>, 2010 08 05.

²² Žr., pavyzdžiui: Munck G., *Measuring Democracy: A Bridge between Scholarship and Politics*, Baltimore MD: Johns Hopkins University Press, 2009.

nybę teiksime mažiau išgarsėjusiam savo ideologiniu angažuotumu *Polity IV* indeksui *Global Trends in Governance, 1946–2008*²³.

Naudojant šį indeksą demokratijos būklę vertinama 20 balų skale, kurios kraštiniai taškai yra +10 ir –10. Tai leidžia labai diferencijuoti vertinti demokratijos būklę ir jos pokyčius. Be to, indekso kūrėjai palengvina jo naudotojo dalį, nurodydami, kad demokratijomis gali būti laikomos šalys, kurios gauna vertinimą, ne mažesnę kaip +6. Šiuo slenksčiu naudosis, atsakydami į klausimą, ar konkreti pokomunistinė šalis po pirmojo pokomunistinės transformacijos dešimtmečio buvo liberali demokratija, ar ne.

Štai šalių, kuriose pirmasis pokomunistinės transformacijos dešimtmetis baigėsi 1999 m., pažymiai: Bulgarija – 8 (tačiau pažymima, kad tais metais demokratija Bulgarijoje dar buvo nestabili), Čekija – 10, Lenkija – 9, Rumunija – 8, Slovakija – 9, Vengrija – 10.

Buvusių SSRS ir Jugoslavijos respublikų 2001 m. pažymiai: Armėnija – 5, Azerbaidžanas – 7, Baltarusija – 7, Estija – 7 (iki 2000 m. Estija už demokratiją gaudavo tik 6)²⁴, Gruzija – 5, Kazachstanas – 4, Kirgizija – 3, Latvija – 8, Lietuva – 10, Moldavija – 7, Mongolija – 10, Slovėnija – 10, Tadžikistanas – 1, Turkmėnija – 9, Ukraina – 6, Uzbekistanas – 9. Albanija, kurioje pirmasis pokomunistinis dešimtmetis baigėsi 2000 m., tais metais už demokratiją gavo 5. Kinija ir Vietnamas, ignoruojami ERPB reitingų sudarytojų, į tarptautinių demokratijos stebėsenos organizacijų reitingus visada patenka. Žinoma, jų pažymiai labai prasti: po minus 7.

Taigi, į šalių, kurioms per pirmus dešimt metų pavyko išeiti iš komunistinio autoritarizmo, sąrašą patenka: Bulgarija, Čekija, Estija, Lenkija, Lietuva, Latvija, Moldavija, Mongolija, Rumunija, Slova-

²³ Žr. <<http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>>, 2010 08 05.

²⁴ Mažesnius (palyginti su Lietuva) Estijos ir Latvijos demokratijos balus veikiausiai galima paaiškinti etnokartinėmis demokratijos šiose šalyse tendencijomis, kurių svarbiausia apraiška – didelis skaičius rusakalbių imigrantų, negavusių pilietybės teisių atkūrus Baltijos šalių valstybinę nepriklausomybę.

kija, Slovėnija, Ukraina, Vengrija. Neįtraukiame į jį Kroatijos, nes tokiu atveju turėtume į šį sąrašą įtraukti ir Serbiją. *Polity IV* indeksas rodo, kad 2000–2001 m. demokratijos rodiklis abiejose šiose šalyse smarkiai šovė į viršų: Kroatijoje nuo –5 iki 8, o Serbijoje – nuo –6 iki 7. Vienu atveju tą šuolį lėmė permainos, kurios prasidėjo po faktinio Kroatijos diktatoriaus (nominaliai – prezidento) Franjo Tudjmano mirties 1999 m., kitu – spalvotoji revoliucija Serbijoje 2000 m., padariusi galą jo kolegos Slobodano Miloševićiaus valdžiai. Ir Kroatijos, ir Serbijos politikoje pirmajame pokomunistiniame dešimtmetyje dominavo tautos ir valstybės kūrimo problemos, kurios buvo sprendžiamos, nevengiant net ir etninių valymų. Todėl šių šalių demokratizacija realiai prasidėjo tik Tudjmanui ir Miloševićiui pasitraukus iš politinės scenos. Rusija, atsižvelgiant į vėlesnę šios šalies politinę raidą, į ankstyvųjų pokomunistinių liberaliųjų demokratijų sąrašą neįtraukiama. *Polity IV* indekso rengėjai 2001 m. jai parašė šešis.

Prie liberalaus demokratinio kapitalizmo šalių priskirsime tas pokomunistines šalis, kurios antrąjį pokomunistinį dešimtmetį pasitiko būdamos ir RAK, ir liberalios demokratijos šalys. Politinio oligarchinio ir valstybinio kapitalizmo sąvokos reikalingos diferencijuotai pokomunistinės ekonominės transformacijos baigmių analizei. Politinio oligarchinio kapitalizmo sąlygomis rentos paieškos nustelbia produktyvią veiklą, o pati valstybė atsiduria stambiausių kapitalistų nelaisvėje. Valstybiniame kapitalizme pats privatus verslas yra valstybės nelaisvėje arba globoje²⁵. Šiame straipsnyje apsiribojama sparčios sėkmingos komunizmo transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą reguliarumų („dėsnių“) analize. Tačiau į šiai analizei naudojamų duomenų rinkmeną *Postcomtransform102.tosmana*²⁶ įvestos racionalaus antrepreneriško kapitalizmo, liberalios demokratijos, politinio oligarchinio bei valstybinio kapitalizmo kintamųjų

²⁵ Žr. Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?*, p. 345–354, 368–378.

²⁶ Rinkmena „pakabinta“ internete. Žr. <<http://www.fsf.vu.lt/users/zennor/download/Foto/Postcomtransform102.tosmana>>, 2010 08 19.

1 lentelė. Pokomunistinės transformacijos kelių daugelio reikšmių kintamųjų KLA duomenys

	Šalis	orien- tation	polit- mode	econ- mode	libde- cap	ratent- cap	poli- garcap	state- cap	libdem
1	Albanija	0	2	1	0	0	1	0	0
2	Armėnija	0	2	1	0	0	1	0	0
3	Azerbaidžanas	0	2	1	0	0	1	0	0
4	Baltarusija	0	1	0	0	0	0	1	0
5	Bulgarija	0	1	1	0	0	1	0	1
6	Kinija	3	0	2	0	1	0	0	0
7	Kroatija	2	1	1	0	0	1	0	0
8	Čekija	2	2	3	1	1	0	0	1
9	Rytų Vokietija	2	2	3	1	1	0	0	1
10	Estija	1	2	3	1	1	0	0	1
11	Gruzija	0	2	1	0	0	1	0	0
12	Vengrija	2	3	2	1	1	0	0	1
13	Kazachstanas	0	0	1	0	0	1	0	0
14	Kirgizija	0	0	1	0	0	1	0	0
15	Latvija	1	2	3	1	1	0	0	1
16	Lietuva	1	3	3	1	1	0	0	1
17	Moldavija	0	1	1	0	0	1	0	1
18	Mongolija	0	1	1	0	0	1	0	1
19	Lenkija	2	3	3	1	1	0	0	1
20	Rumunija	0	1	1	0	0	1	0	1
21	Rusija	2	1	3	0	0	1	0	0
22	Serbija	1	0	0	0	0	1	0	0
23	Slovakija	2	2	2	1	1	0	0	1
24	Slovėnija	3	3	2	1	1	0	0	1
25	Tadžikistanas	0	2	0	0	0	1	0	0
26	Turkmėnistanas	0	0	0	0	0	0	1	0
27	Ukraina	0	1	1	0	0	1	0	1
28	Uzbekistanas	0	0	0	0	0	0	1	0
29	Vietnamas	3	0	2	1	1	0	0	0
30	Contpactminas	0	3	0	0	0	0	1	1
31	Contpactpartas	0	3	1	0	0	1	0	1
32	Contpactgradas	0	3	2	1	1	0	0	1
33	Contpactshoc- kas	0	3	3	1	1	0	0	1
34	Contrevolgradas	0	2	2	0	0	1	0	0

	<i>Šalis</i>	<i>orien- tation</i>	<i>polit- mode</i>	<i>econ- mode</i>	<i>libde- cap</i>	<i>ratent- cap</i>	<i>poli- garcap</i>	<i>state- cap</i>	<i>libdem</i>
35	Restrevolminas	1	2	0	0	0	0	1	0
36	Restpactminas	1	3	0	0	0	0	1	1
37	Imipactminas	2	3	0	0	0	0	1	1
38	Inovpactminas	3	3	0	0	0	0	1	0
39	Restrevolpartas	1	2	1	0	0	1	0	0
40	Restrevolgradas	1	2	2	1	1	0	0	1
41	Restpactpartas	1	3	1	0	0	1	0	1
42	Restpactgradas	1	3	2	1	1	0	0	1
43	Imipactpartas	2	3	1	0	0	1	0	1
44	Inovpactpartas	3	3	1	0	0	1	0	1
45	Inovpactshockas	3	3	3	1	1	0	0	1
46	Inovrevolgradas	3	2	2	1	1	0	0	1
47	Contautorgradas	0	0	2	0	0	0	1	0
48	Contautorshoc- kas	0	0	3	0	0	1	0	0
49	Contrefgradas	0	1	2	0	0	0	1	0
50	Contrefshockas	0	1	3	0	0	1	0	0
51	Contrevolshoc- kas	0	2	3	0	0	1	0	0
52	Restautorpartas	1	0	1	0	0	1	0	0
53	Restautorgradas	1	0	2	0	1	0	0	0
54	Restautorshoc- kas	1	0	3	0	1	0	0	0
55	Imiautorminas	2	0	0	0	0	0	1	0
56	Imiautorpartas	2	0	1	0	0	1	0	0
57	Imiautorgradas	2	0	2	0	1	0	0	0
58	Imiautorshockas	2	0	3	0	0	0	0	0
59	Inovautorminas	3	0	0	0	0	0	1	0
60	Inovautorpartas	3	3	1	0	0	1	0	0
61	Inovautorshoc- kas	3	0	3	0	1	0	0	0
62	Restrefminas	1	1	0	0	0	0	1	0
63	Imirefminas	2	1	0	0	0	0	1	0
64	Imirevolminas	2	2	0	0	0	0	1	1
65	Inovrefminas	3	1	0	0	0	0	1	1
66	Inovrevolminas	3	2	0	0	0	0	1	1
67	Restrefgradas	1	1	2					

	<i>Šalis</i>	<i>orien- tation</i>	<i>polit- mode</i>	<i>econ- mode</i>	<i>libde- cap</i>	<i>ratent- cap</i>	<i>poli- garcap</i>	<i>state- cap</i>	<i>libdem</i>
68	Imirefgradas	2	1	2					
69	Restrefpartas	1	1	1					
70	Restrefshockas	1	1	3					
71	Inovrefpartas	3	1	1					
72	Inovrefgradas	3	1	2					
73	Inovrefshockas	3	1	3					
74	Imirevolpartas	2	2	1					
75	Inovrevolpartas	3	2	1					
76	Inovrevolshoc- kas	3	2	3					

Kintamųjų ir jų reikšmių paaiškinimai: *orientation* – pokomunistinės transformacijos orientacija: 0 – kontinuuacinė; 1 – restauracinė; 2 – mimetinė (imitacinė); 3 – inovacinė. *politmode* – politinės transformacijos būdas: 0 – konservatyvus (autoritarinio režimo išlikimas); 1 – demokratizacija reformomis iš viršaus; 2 – demokratizacija revoliucija iš apačios; 3 – „refoliucija“ (demokratizacija sudarius senojo valdžios elito ir kontrelito paktą). *econmode* – ekonominės transformacijos būdas: 0 – minimalios reformos; 1 – šališkos reformos; 2 – palaipsnės inkrementinės reformos; 3 – greitos radikalias reformos (šoko terapija). *libdecap* – liberalus demokratinis kapitalizmas: 1 – sukurtas pirmąjį pokomunistinės transformacijos dešimtmetį; 0 – nesukurtas pirmąjį pokomunistinės transformacijos dešimtmetį. *ratentcap* – racionalus antrepreneriškas kapitalizmas: 1 – sukurtas pirmąjį pokomunistinės transformacijos dešimtmetį; 0 – nesukurtas per pirmąjį pokomunistinės transformacijos dešimtmetį. *poligarcap* – politinis oligarchinis kapitalizmas: 1 – komunistinė ekonominė sistema transformavosi į politinį oligarchinį kapitalizmą; 0 – komunistinė ekonominė sistema nesitransformavo į politinį oligarchinį kapitalizmą. *statecap* – valstybinis kapitalizmas: 1 – komunistinė ekonominė sistema transformavosi į valstybinį kapitalizmą; 0 – komunistinė ekonominė sistema nesitransformavo į valstybinį kapitalizmą. *libdem* – liberalioji demokratija: 1 – komunistinė politinė sistema transformavosi į liberaliąją demokratiją; 0 – komunistinė politinė sistema nesitransformavo į liberaliąją demokratiją.

reikšmės. Taigi, skaitytojas šiame straipsnyje pateiktą sparčios sėkmingos komunizmo transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą dėsnių analizę gali papildyti komunistinės politinės sistemos transformacijos į liberaliąją demokratiją, komunistinės ekonominės sistemos – į RAK, politinį oligarchinį arba valstybinį kapitalizmą. Rinkmenos turinį atspindi postkomunistinės transformacijos kelių

daugelio reikšmių kintamųjų KLA duomenų lentelė (žr. 1 lentelę). Jos viršuje – kintamųjų empiriškai stebimais atvejais reikšmės, o toliau pateikiami kontrafaktinės analizės, atliktos kituose dviejuose skirsniuose, rezultatai.

2. *Analizės metodas*

Įrankis, kurį panaudosime pokomunistinės transformacijos „dėsnių“ paieškai – kompiuterinė KLA analizės programa TOSMANA, kurią sukūrė Marburgo universiteto darbuotojas Lasse Cronqvistas²⁷. Ją renkamės dėl to, kad tik ją galima atlikti politominių (daugelio reikšmių kintamųjų) analizę. Jos alternatyva ir konkurentė programa fs/QCA2.0²⁸, kurią sukūrė KLA pradininkas Ch. C. Raginas, tinka tik dichotominėms ryškiosioms ir neryškiosioms aibėms analizuoti. Ją atlikdami, ieškosime atsakymo į šiuos du klausimus:

1. Kokios buvo komunistinės ekonominės ir politinės sistemos greitos (per dešimtmetį) transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą priežastinės sąlygos?
2. Kokios buvo komunistinės ekonominės ir politinės sistemos transformacijos (per dešimtmetį) į kitokią, negu liberalus demokratinis kapitalizmas, politinę ekonominę santvarką, priežastinės sąlygos?

Pokomunistinės transformacijos teorija kiekvienai pradinių sąlygų kombinacijai turi nurodyti, kokia pokomunistinės transformaci-

²⁷ Ją galima (nemokamai) nusikrauti <<http://www.tosmana.net/download.html>>, 2010 07 31. Ten pat galima rasti ir metodinės medžiagos, kaip ją naudotis. Tam tinka ir lietuviška metodinė priemonė Norkus Z., Morkevičius V., Šarkutė L., *Lyginamieji tyrimai su TOSMANA ir fs/QCA. Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų pakeitas*, <http://www.lidata.eu/page_mokymai.php?page=qca_turinys>, 2010 08 18. Daugiau medžiagos apie KLA galima rasti tinklavietėje <<http://www.compass.org/>>, 2010 08 18.

²⁸ Apie ryškiųjų ir neryškiųjų aibių skirtumus ir neryškiųjų aibių KLA loginius pagrindus žr. Norkus Z., „Apie klasikinę ir neklasikinę sąvokų darybą socialiniuose kultūros moksluose: minimalūs maksimalūs apibrėžimai, šeiminiai panašumai, neraiškiosios aibės“, *Problemos* 75, 2008, p. 94–111.

jos baigmė yra tikėtina (jeigu ta teorija yra deterministinė) arba labiausiai tikėtina (jeigu ji yra probabilistinė). Jeigu tokioje teorijoje kaip nepriklausomi naudojami trys keturių reikšmių kintamieji, tai bendras pokomunistinės transformacijos kelių skaičius negali būti didesnis negu 64 (4^3). Problema ta, kad empiriškai stebimų atvejų, o juo labiau – jų kombinacijų skaičius yra mažesnis. Stebimi atvejai užpildo pirmąsias 29-ias 1 lentelės eilutes.

Likusias eilutes užpildo fiktyvūs, įsivaizduojami, kontrafaktiniai atvejai, kurių vardus sudarome, vadovaudamiesi organinės chemijos nomenklatūros pavyzdžiu. Kiekvieną atvejo pavadinimą sudaro trijų kintamųjų angliško vienos iš keturių reikšmių, kurias jie gali turėti, pavadinimo pirmosios raidės arba šaknis. Kiekvieno įsivaizduojamo atvejo pavadinimas prasideda pirmosiomis kintamojo „pokomunistinės transformacijos orientacija“ reikšmės pavadinimo (anglų kalba) raidėmis, prie jo prijungiamos kintamojo „politinis išėjimo iš komunizmo būdas“ reikšmės pavadinimo pirmosios raidės. Jį užbaigia kintamojo „ekonominis išėjimo iš komunizmo būdas“ reikšmės pavadinimo pradžios raidės. Taupydami vietą, abstrahuosimės nuo niuanso (prie jo grįšime pačioje pabaigoje), kad kiekvienas toks vardas griežtai kalbant nurodo ne atvejį, bet jo tipą (sąlygų konfigūraciją): gali būti ne vienas, bet daugiau konkrečių Contpactmino ir pan. atvejų.

Empiriškai stebimus sėkmingos pokomunistinės transformacijos kelius atspindi loginė formulė, kurios dėmenys pateikti 2 lentelėje. Ji yra TOSMANA'os „atsakymas“ į pirmą klausimą. Formulę sudaro vadinamieji Boole'io dėmenys, kurie patys yra Boole'io sandaugos. Boole'io sandaugų formalus loginis atitikmuo yra konjunkcija (loginis operatorius, kasdienėje kalboje dažniausiai išreiškiamas jungtuku „ir“). Boole'io sudėtį formalioje logikoje atitinka negriežtoji disjunkcija, kurią kasdienėje kalboje dažniausiai išreiškia jungtukas „arba“. Kiekvienas dėmuo vaizduoja vieną iš septynių liberalaus demokrati-

nio kapitalizmo sukūrimo iš komunizmo griuvėsių empiriškai stebimų kelių. Prie kiekvieno jų įrašytos ir šalys, kurios tais keliais ėjo.

2 lentelė. Sėkmingos sparčios pokomunistinės transformacijos kelių Boole'io formulės dėmenys

<i>Pradinės sąlygos</i>	<i>Valstybės</i>
orientation {2} * politmode {2} * econmode {3}	Čekija, Rytų Vokietija
orientation {1} * politmode {2} * econmode {3}	Estija, Latvija
orientation {2} * politmode {3} * econmode {2}	Vengrija
orientation {1} * politmode {3} * econmode {3}	Lietuva
orientation {2} * politmode {3} * econmode {3}	Lenkija
orientation {2} * politmode {2} * econmode {2}	Slovakija
orientation {3} * politmode {3} * econmode {2}	Slovėnija

3 lentelė nurodo empiriškai stebimus nesėkmingos pokomunistinės transformacijos kelius ir jais ėjusias šalis.

3 lentelė. Nesėkmingos sparčios pokomunistinės transformacijos kelių Boole'io formulės dėmenys

<i>Pradinės sąlygos</i>	<i>Valstybės</i>
orientation {0} * politmode {2} * econmode {1}	Albanija, Armėnija, Azerbaidžanas, Gruzija
orientation {0} * politmode {1} * econmode {0}	Baltarusija
orientation {0} * politmode {1} * econmode {1}	Bulgarija, Moldavija, Mongolija, Rumunija, Ukraina
orientation {3} * politmode {0} * econmode {2}	Kinija, Vietnamas
orientation {2} * politmode {1} * econmode {1}	Kroatija
orientation {0} * politmode {0} * econmode {1}	Kazachstanas, Kirgizija
orientation {2} * politmode {1} * econmode {3}	Rusija
orientation {1} * politmode {0} * econmode {0}	Serbija
orientation {0} * politmode {2} * econmode {0}	Tadžikistanas
orientation {0} * politmode {0} * econmode {0}	Turkmėnistanas, Uzbekistanas

Ką tik pateiktos Boole'io formulės pateikia tik kompaktišką faktiškai stebimų pokomunistinės transformacijos kelių aprašymą. Suškaičiavę abiejų formulių dėmenis matome, kad jų būta 17 – mažiau,

negu pokomunistinės transformacijos atvejų (29), ir gerokai mažiau, negu yra logiškai galimų pokomunistinės transformacijos kelių (64). Tačiau KLA tikslas yra ne tik aprašyti empirinės tikrovės įvairovę, bet ir padėti atsakyti į klausimą apie vienos ar kitos pokomunistinės transformacijos baigmės priežastis. Nėra pagrindo manyti, kad visos pradinės sąlygos priežastingai reikšmingos sėkmingai ar nesėkmingai tam tikro pokomunistinės transformacijos kelio baigmei. KLA kompiuterinės programos turi funkciją, kuri leidžia atskirti priežastingai reikšmingas sąlygas nuo tokių, kurios priežastinės reikšmės neturėjo. Tai yra minimalios Boole'io formulės radimas. Ieškodama tokios formulės, kompiuterio programa pagal tam tikrą algoritmą atlieka vadinamąją Boole'io minimizaciją, kurios esmė yra perteklinių kintamųjų pašalinimas iš pradinių formulių ir jų pakeitimas glaustesne, ekonomiškese formule, kurios pakanka visiems atvejams, kurių baigmė mus domina, aprėpti ir paaiškinti.

Jos principą galima paaiškinti tokiu pavyzdžiu. Tarkime, turime Boole'io formulę, kuri išreiškia porą KLA tiesos lentelės eilučių: $(A\{1\} \times B\{0\} \times C\{1\}) + (A\{1\} \times B\{0\} \times C\{0\}) = Y\{1\}$. Ją galime minimizuoti – pakeisti glaustesne formule $(A\{1\} \times B\{0\} = Y\{1\})$. Kintamąjį C išbraukiame dėl to, kad baigmės kintamasis turi tą pačią reikšmę ir kai C reikšmė yra 1, ir kai ta reikšmė yra 0. Vadinasi, sąlyga C neturi įtakos Y reikšmei. Bendru pavidalu Boole'io minimizacijos taisyklę galima suformuluoti taip: jeigu dvi sudėtinės Boole'io išraiškos skiriasi tik vieno kintamojo, įeinančio į jų sudėtį, reikšme, tai tas kintamasis gali būti pašalintas, pakeičiant abi jas viena, kurioje lieka tik sutampančias reikšmes turintys kintamieji. Ši pakeičianti pirminės išraiškas trumpesnė ir glaustesnė išraiška vadinama jų pirminių implikantu. Būna, kad tas pačias pradines išraiškas gali apibendrinti ar suglausti skirtingi pirminiai implikantai. Tokiu atveju tyrėjas, remdamasis dalykiniais sumetimais, turi nuspręsti, kuri jų geriau tinka. Boole'io minimizacijos procedūra yra kartotinė: ją galima atlikti ir su pačiais pirminiais implikantais – tol, kol nebeliks ko minimizuoti.

Atlikti tik stebimų atvejų Boole'io minimizaciją naudojant dabartinę programos TOSMANA versiją galima tik tada, kai kintamieji yra dvireikšmiai (dichotominiai)²⁹. Kai kintamieji yra daugiareikšmiai (kaip yra mūsų nagrinėjamu atveju), Boole'io minimizacija yra įmanoma tik įtraukiant visus, t. y. taip pat ir kombinatoriškai galimus, nors ir empiriškai nestebimus, atvejus. Priešingu atveju jos pateikiama Boole'io formulė tik išreiškia pradinės duomenų lentelės turinį, bet jos nė kiek nesupaprastina.

Taigi, pati programa skatina ir verčia mus teorizuoti – formuluoti tokius teiginius apie mus dominančios baigmės kintamojo priežastines sąlygas, kurie yra ne vien apie empiriškai stebimus, bet ir apie visus conceptualiai galimus atvejus. Gera teorija turi būti apibrėžta arba determinuota: nurodyti, kokios būtų baigmės esant tokioms pradinų sąlygų kombinacijoms, kurios ligi šiol nebuvo stebėtos: nesvarbu, ar dėl to, kad ligi šiol nepateko į tyrėjo akiratį, ar dėl to, kad kol kas jų nėra³⁰. Empiriškai stebėti atvejai teoriją suvaržo, bet neišsemia jos referentų aibės, nes teorija yra epistemiškai vertinga tik tada, kai turi ką pasakyti ir apie ligi šiol nestebėtus atvejus: implikuoti prognozes, kokios bus kintamojo reikšmės baigmės atvejais, kurie ligi šiol nebuvo stebėti.

Programa pati viena negali sukonstruoti teorijos, nes ji tik ieško kuo trumpesnės (ekonomiškos) formulės ir negali įvertinti šiose paieškose daromų kontrafaktinių prielaidų adekvatumo. Dar blogiau,

²⁹ Nesant šio apribojimo, ją galėtume atlikti su visais formulių (1) ir (2) dėmenimis, kuriuos vieną nuo kito skiria Boole'io distancija, lygi vienetui. Pavyzdžiui, ją galėtume atlikti su formule, aprašančia Estijos ir Latvijos pokomunistinės transformacijos kelią ($\text{orientation}\{1\} * \text{politmode}\{2\} * \text{econmode}\{3\}$), ir ta, kuri vaizduoja Lietuvos kelią ($\text{orientation}\{1\} * \text{politmode}\{3\} * \text{econmode}\{3\}$). Kadangi šios formulės skiriasi tik kintamojo politmode reikšme, jas galėtume pakeisti jų pirminiu implikantu ($\text{orientation}\{1\} * \text{econmode}\{3\}$).

³⁰ Gali būti, kad kai kurios iš logiškai ar kombinatoriškai galimų sąlygų konfigūracijų yra empiriškai negalimos. Stipri teorija turi būti pajėgi jos sąvokų apibrėžtame galimame pasaulyje ar loginėje erdvėje nubrėžti demarkacinę liniją, kuri skiria empiriškai galimus ir empiriškai negalimus atvejus, iš kurių tik nedaugelis ligi šiol buvo empiriškai stebėti.

programa neturi atminties – kiekvienai minimizuojamai formulei prielaidas ji daro, neatsižvelgdama į tas prielaidas, kurios buvo padarytos anksčiau. Todėl pozityvių baigmių minimalios formulės ir negatyvių baigmių minimalios formulės kontrafaktinės prielaidos gali vienos kitoms prieštarauti.

Vertinant programos pasiūlymus, nuo tokių prieštaringų prielaidų geriausia ir pradėti, nusprendžiant, kuri tam tikros konfigūracijos baigmė – pozityvi ar negatyvi – yra tikėtinesnė. Tą sprendimą reikia užfiksuoti – papildyti duomenų rinkmeną fiktyviu atveju, reprezentuojančiu atitinkamą pokomunistinės transformacijos kelią. Taip apribojama programos „laisvės erdvė“ eksperimentuoti su kontrafaktinėmis prielaidomis. Kartu reikia patikrinti ir kitas jos siūlomas prielaidas, įvertinti jų tikėtinumą ir papildyti tinkamais fiktyviais atvejais duomenų rinkmeną.

Taupydami vietą, tuo pačiu metu vertinsime visų mus dominančių baigmių lyginamąjį tikėtinumą, atsakydami į šiuos klausimus: ar nagrinėjamai sąlygų konfigūracijai tikėtiniau, kad po dešimtmečio komunistinė sistema transformuosis į liberalų demokratinį kapitalizmą (komunistinė ekonominė sistema transformuosis į RAK, o politinė – į liberaliąją demokratiją?). Jeigu ne, tai ar tikėtina bent dalinė sparčios transformacijos sėkmė – vien tik RAK ar vien tik liberaliosios demokratijos atsiradimas? Jeigu komunistinės ekonominės sistemos sparčios transformacijos į RAK sėkmė mažiau tikėtina, negu nesėkmė, tai kas tikėtiniau – ar politinio oligarchinio, ar valstybinio kapitalizmo susiformavimas?

Pati patikimiausia atrama atsakant į tokius klausimus – hipotetinių (fiktyvių) atvejų palyginimas su panašiausiais į juos empiriškai stebimais. Tą panašumą galima tiksliai įvertinti, skaičiuojant Boole'io distancijas tarp fiktyvaus ir empiriškai stebimų atvejų. Jeigu Boole'io distancija lygi 1, tai reiškia, kad fiktyvų atvejį nuo empiriškai stebimų skiria tik vieno kintamojo reikšmių skirtumas. Aptikus tarp empiriškai stebimų atvejų tokį (ar tokius), kurį nuo probleminio fiktyvaus

atvejo skiria tik vieno kintamojo reikšmę, galima atlikti pakankamai realistišką mintinį eksperimentą: realiai stebimu atveju pakeičiame faktinę kintamojo reikšmę kitokia (kitų kintamųjų reikšmės paliekame kokios buvo) ir iškeliamo klausimą, kuo tada pokomunistinės transformacijos eiga empiriškai stebimu atveju skirtųsi nuo faktiškai mums žinomos? Taip galime rasti tikėtiniausią atsakymą į klausimą, kokia baigmės kintamojo reikšmė būtų fiktyviu atveju, kuris tik vienu atžvilgiu skiriasi nuo empiriškai stebimo.

Deja, tokį palyginti tvirtą pagrindą kontrafaktinėms spekuliacijoms galime rasti ne visiems fiktyviems atvejams. Tarp jų yra ir tokių, kurie nuo empiriškai stebimų atvejų skiriasi daugiau negu vienu atžvilgiu. Sprendimai apie pokomunistinės transformacijos baigmes tokiais atvejais yra spekuliatyviausi.

3. Nuo empiriškai stebimų prie kontrafaktinių pokomunistinės transformacijos kelių

Kokias gi maksimaliai apibendrintas sėkmingų ir nesėkmingų pokomunistinės transformacijos kelių logines formules „siūlo“ programa TOSMANA ir kokios yra tų pasiūlymų kontrafaktinės prielaidos, kai leidžiame daryti bet kokias prielaidas apie empiriškai nestebimus atvejus?

Pozityvioms baigmėms aiškinti programa pasiūlo formules (1) ir (2), kurių kiekviena daro po 15 kontrafaktinių prielaidų.

$$(1) \quad \text{politmode} \{3\} + \text{orientation} \{1, 2\} \text{politmode} \{2\} = \\ = \text{libdecap} \{1\}$$

$$(2) \quad \text{politmode} \{3\} + \text{politmode} \{2\} \text{econmode} \{2, 3\} = \\ = \text{libdecap} \{1\}.$$

Dauguma šių prielaidų sutampa, todėl, taupydami vietą, pateikiame bendrą abiejų formulių 17-os prielaidų sąrašą, kurį sudaro ben-

dros ir nesikartojančios abiejų formulių prielaidos (žr. 4 lentelę). Visas jas sunumeruojame, į dešinę nuo formulės įrašome ją atitinkančio įsivaizduojamo atvejo pavadinimą, taip pat į jį panašiausius realiai stebimus atvejus. Tokiais laikysime atvejus, kuriuos nuo įsivaizduojamo atvejo skiria Boole'io distancija, lygi vienetui. Skaitytojo patogumui prie panašiausių į įsivaizduojamą atvejį empiriškai stebimų atvejų ar jų grupės vardų nurodome ir mūsų trijų kintamųjų reikšmes, kurias jie turi šiems atvejams. Pirmas skaičius yra kintamojo „pokomunistinės transformacijos orientacija“ reikšmė, antras – kintamojo „politinis išėjimo iš komunizmo būdas“ reikšmė, trečias – kintamojo „ekonominis išėjimo iš komunizmo būdas“ reikšmė.

4 lentelė. Sparčios sėkmingos pokomunistinės transformacijos minimalių Boole'io formulių kontrafaktinės prielaidos

	<i>Pradinės sąlygos</i>	<i>Kontrafaktinis atvejis</i>	<i>Panašiausi empiriniai atvejai</i>
1	orientation {0} politmode {3} econmode {0};	Contpac- tminas	Baltarusija (010), Turkmėnis- tanas ir Uzbekistanas (000), Tadžikistanas (020)
2	orientation {0} politmode {3} econmode {1};	Contpac- partas	Kazachstanas ir Kirgizija (001), Albanija, Armėnija, Azerbaidžanas, Gruzija
3	orientation {0} politmode {3} econmode {2};	Contpac- gradas	Vengrija (232), Slovėnija (233)
4	orientation {0} politmode {3} econmode {3};	Contpact- hockas	Lietuva (133), Lenkija (233)
5	orientation {1} politmode {2} econmode {0};	Restrevol- minas	Serbija (100), Estija ir Latvi- ja (123)
6	orientation {1} politmode {2} econmode {1};	Restrevol- partas	Estija ir Latvija (123)
7	orientation {1} politmode {2} econmode {2};	Restrevol- gradas	Estija ir Latvija (123)
8	orientation {1} politmode {3} econmode {0};	Restpac- tminas	Lietuva (133), Serbija (100)
9	orientation {1} politmode {3} econmode {1};	Restpac- partas	Lietuva (133)
10	orientation {1} politmode {3} econmode {2};	Restpac- gradas	Lietuva (133)

	<i>Pradinės sąlygos</i>	<i>Kontrafaktinis atvejis</i>	<i>Panašiausi empiriniai atvejai</i>
11	orientation{2}politmode{3} econmode{0};	Imipactminas	Vengrija (232), Lenkija (233)
12	orientation{2}politmode{3} econmode{1};	Imipactpartas	Vengrija (232), Lenkija (233)
13	orientation{3}politmode{3} econmode{0};	Inovpactminas	Slovėnija (332)
14	orientation{3}politmode{3} econmode{1};	Inovpactpartas	Slovėnija (332)
15	orientation{3}politmode{3} econmode{3};	Inovpactshockas	Slovėnija (332)
16	orientation{0}politmode{2} econmode{2};	Contrevolgradas	Slovakija (222); Albanija, Armėnija, Azerbaidžanas ir Gruzija (021); Tadžikistanas (020)
17	orientation{3}politmode{2} econmode{2};	Inovrevolgradas	Kinija ir Vietnamas (302); Slovėnija (332)

Rinktis TOSMANA pasiūlo ir po minimalios formulės, paaiškinančios sparčios komunizmo transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą nesėkmę, paieškų. Ji pateikia dvi tokias formules – (3) ir (4).

$$(3) \quad \text{orientation} \{0\} + \text{politmode} \{0,1\} = \text{libdecap} \{0\}$$

$$(4) \quad \text{politmode} \{0,1\} + \text{econmode} \{0,1\} = \text{libdecap} \{0\}.$$

(3) formulė remiasi 20, o (4) – 22 prielaidomis. Vėlgį pateikiame bendrą jų sąrašą, sudarytą iš bendrų ir nesikartojančių prielaidų:

5 lentelė. Nesėkmingos sparčios pokomunistinės transformacijos minimalių Boole'io formulių kontrafaktinės prielaidos

	<i>Pradinės sąlygos</i>	<i>Kontrafaktinis atvejis</i>	<i>Panašiausi empiriniai atvejai</i>
1	orientation{0} politmode{0} econmode{2};	Contautorgradas	Turkmėnistanas ir Uzbekistanas (000); Kazachstanas, Kirgizija (001); Kinija ir Vietnamas (302)
2	orientation{0} politmode{0} econmode{3};	Contauthorshockas	Turkmėnistanas ir Uzbekistanas (000); Kazachstanas, Kirgizija (001)

	<i>Pradinės sąlygos</i>	<i>Kontrafaktinis atvejis</i>	<i>Panašiausi empiriniai atvejai</i>
3	orientation{0} politmode{1} econmode{2};	Contrefgradas	Baltarusija (010)
4	orientation{0} politmode{1} econmode{3};	Contrefshockas	Baltarusija (010), Rusija (213)
5	orientation{0} politmode{2} econmode{2};	Contrevolgradas	Albanija, Armėnija, Azerbaidžanas, Gruzija (021); Tadžikistanas (020); Slovakija (222)
6	orientation{0} politmode{2} econmode{3};	Contrevolshockas	Albanija, Armėnija, Azerbaidžanas, Gruzija (021); Tadžikistanas (020); Čekija, Rytų Vokietija (223); Estija, Latvija (123)
7	orientation{0} politmode{3} econmode{0};	Contpactminas	Turkmenistanas ir Uzbekistanas (000); Tadžikistanas (020); Baltarusija (010)
8	orientation{0} politmode{3} econmode{1};	Contpactpartas	Kazachstanas, Kirgizija (001); Albanija, Armėnija, Azerbaidžanas, Gruzija (021)
9	orientation{0} politmode{3} econmode{2};	Contpactgradas	Vengrija (232); Slovėnija (332)
10	orientation{0} politmode{3} econmode{3};	Contpactshockas	Lietuva (133); Lenkija (233)
11	orientation{1} politmode{0} econmode{1};	Restautorpartas	Serbija (100)
12	orientation{1} politmode{0} econmode{2};	Restautorgradas	Serbija (100)
13	orientation{1} politmode{0} econmode{3};	Restautors-hockas	Serbija (100); Lietuva (133); Latvija ir Estija (123)
14	orientation{2} politmode{0} econmode{0};	Imiautorminas	Turkmenistanas, Uzbekistanas (000); Serbija (100)
15	orientation{2} politmode{0} econmode{1};	Imiautorpartas	Kroatija (211)

	<i>Pradinės sąlygos</i>	<i>Kontrafaktinis atvejis</i>	<i>Panašiausi empiriniai atvejai</i>
16	orientation{2} politmde{0} econmode{2};	Imiautorgradas	Slovakija (222)
17	orientation{2} politmde{0} econmode{3};	Imiautors-hockas	Čekija ir Rytų Vokietija (223); Lenkija (233); Rusija (213)
18	orientation{3} politmde{0} econmode{0};	Inovautor-minas	Kinija ir Vietnamas (302)
19	orientation{3} politmde{0} econmode{1};	Inovautor-partas	Kinija ir Vietnamas (302)
20	orientation{3} politmde{0} econmode{3};	Inovauthors-hockas	Kinija ir Vietnamas (302)
21	orientation{1} politmde{1} econmode{0};	Restrefminas	Serbija (100)
22	orientation{1} politmde{2} econmode{0};	Restrevolminas	Serbija (100), Estija, Latvija (123)
23	orientation{1} politmde{3} econmode{0};	Restpactminas	Lietuva (133)
24	orientation{2} politmde{1} econmode{0};	Imirefminas	Kroatija (211); Baltarusija (010); Rusija (213)
25	orientation{2} politmde{2} econmode{0};	Imirevolminas	Slovakija (222)
26	orientation{2} politmde{3} econmode{0};	Imipactminas	Vengrija (232); Lenkija (233)
27	orientation{3} politmde{1} econmode{0};	Inovrefminas	Baltarusija (010)
28	orientation{3} politmde{2} econmode{0};	Inovrevolminas	
29	orientation{3} politmde{3} econmode{0};	Inovpactminas	Slovėnija (332)

Kuo skiriasi formulės (1) ir (2) pozityviems atvejams? Programa lyg ir „siūlo“ rinktis tarp labiau kultūristinio požiūrio, pabrėžiančio orientacijų vaidmenį, kurį išreiškia (1) formulė (politmode {3} + orientation {1, 2} politmode {2}) = libdecap {1}), ir labiau institucionalistinio, teigiančio būdų, kuriais buvo transformuojamos komunistinės ekonominės ir politinės institucijos, pakankumą transformacijos baigmių skirtumams paaiškinti. Jį išreiškia (2) formulė: (politmode {3} + politmode {2} econmode {2, 3} = libdecap {1}). Analogiškai (3) negatyvių atvejų formulė (orientation {0} + politmode {0,1} = libdecap {0}) kai kuriuos atvejus kultūristiškai aiškina orientacijomis, o (4) formulė (politmode {0,1} + econmode {0,1} = libdecap {0}) operuoja tik transformacijos būdų kintamaisiais.

Taigi, iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad turime du empiriškai ekvivalenčius, bet metodologiškai skirtingus pokomunistinės transformacijos sėkmių ir nesėkmių aiškinimus. Kurį nors jų galime pasirinkti bene tik remdamiesi metodologiniais argumentais. Vis dėlto rinktis per anksti, nes programa minimalias formules išvedė, darydama viena kitai prieštaraujančias prielaidas. Būtent, programa daro logiškai nesuderinamas devynias prielaidas apie Contpactmino Contpactparto, Contpactgrado, Restrevolmino, Restpactmino, Imipactmino, Inovpactmino, Contrevolgrado, Contpactshocko tipo atvejus.

Taigi pirma turime atsakyti į klausimą, kokia – pozityvi ar negatyvi (logine prasme) – pokomunistinės transformacijos baigmė yra tikėtinesnė kiekvienai šių sąlygų konfigūracijų. Atsakę į šį klausimą, turime papildyti empiriškai stebimų atvejų aibę fiktyviais, taip apribodami programos „mintinių eksperimentų“ laisvės erdvę ir analizę pakartoti. Gali būti, kad po tokio apribojimo analizės rezultatų neapibrėžtumas sumažėtų – turėtume tik po vieną minimalią formulę pozityviems ir negatyviems atvejams. Jeigu mūsų tikslas būtų tik atsakyti į pavienį (*ad hoc*) priežastinį klausimą, tai galėtume analizę laikyti baigta, jeigu aptiktume, kad tarp naujai išvestų formulių prieštaravimų nebėra (priešingu atveju visą procedūrą turėtume kartoti tol, kol

prieštaravimų nebeliks). Kadangi išsikėlėme tikslą pateikti stiprios deterministinės pokomunistinės transformacijos teorijos apmatus, tai to nepakanka. Turime įvertinti ir kitų (neprieštaringų) kontrafaktinių prielaidų įtikinamumą. Tačiau pradėti šį darbą vis dėlto tikslinga nuo problemiškesnių – prieštaringųjų – prielaidų.

Kaip nurodėme antrame skirsnyje, patikimiausias orientyras atsakyti į klausimą, kokia pokomunistinės transformacijos baigmė šiais atvejais yra tikėtiniausia, yra palyginti šiuos atvejus su į juos panašiausiais empiriškai stebimais atvejais. Štai nekelia didesnių abejonių pokomunistinės transformacijos baigmė *Contcompactparte* (orientation {0} politmode {3} econmode {1}) ir panašiam *Contcompactmine* (orientation {0} politmode {3} econmode {0}). Kaip per maždaug dešimt metų gali atsirasti liberalus demokratinis kapitalizmas, jeigu vykdomos šališkos rinkos reformos, o dauguma gyventojų tas reformas laiko neteisėtomis?

Tikėtiniausia ekonominių reformų baigmė *Contcompactparte* – politinis oligarchinis kapitalizmas, kaip tai atsitiko Kazachstane, Kirgizijoje, taip pat Albanijoje, Armėnijoje, Azerbaidžane, Gruzijoje. Skirtumas tik tas, kad Kazachstane ir Kirgizijoje išėjimo iš komunizmo pradžioje nebuvo antikomunistinės opozicijos, su kuria būtų reikėję tartis staiga nepriklausomomis tapusių šalių komunistiniam valdančiajam elitui. Armėnijoje, Azerbaidžane, Gruzijoje jis revoliuciniais opozicijos veiksmais buvo nušalintas nuo valdžios, tačiau nacionalistai antikomunistai nepajėgė vykdyti nuoseklių ekonominių reformų, o įvėlė savo šalis į pilietinius bei tarpusavio karus. Ten, kur tie karai buvo nesėkmingi (Gruzijoje, Azerbaidžane), ekskomunistai grįžo į valdžią (Gruzijoje iš jos vėl buvo nušalinti per 2004 m. lapkričio rožių revoliuciją).

Contcompactparto atveju tiesiog siūloma įsivaizduoti mažiau konfliktiškus (eks)komunistinio ir anti(eks)komunistinio galios elito santykius, čia tas mažesnis konfliktškumas reiškia konstitucinių „žaidimo taisyklių“ paisymą kovojant dėl valdžios. Tai reiškia, kad *Contcompact-*

parte, kitaip nei minėtose šalyse, egzistuoja liberalioji demokratija (nesvarbu, kad gal prastos kokybės). Antrajame pokomunistinės transformacijos dešimtmetyje Contpactpartu tapo Albanija, kai joje nustojo būti klastojami rinkimai, rengiamos riaušės protestuoti prieš tokias (tikras ar įtariamas) klastotes, ir net buvo sudarytos koalinės ekskomunistinių ir antiekskomunistinių partijų vyriausybės. Taigi, (orientation {0} politmode {3} econmode {1}) = libdecap {0}).

Panašiai galime argumentuoti ir prielaidos (orientation {0} politmode {3} econmode {0}) = libdecap {0}) pasirinkimą Contpactmino tipo atvejams, tik šiuo atveju tikėtinesnės ekonominės sistemos transformacijos baigmė – valstybinis kapitalizmas. Kaip ir Contpactparte, eksplacitiškas paktas dėl „žaidimo taisyklių“ bei galios pasidalijimo pačioje išėjimo iš komunizmo pradžioje užtikrintų ankstyvą liberalios demokratijos (tegu ir prastos kokybės) išsialėjimą. Contpactminu galėjo tapti į jį labai panaši Baltarusija, jeigu 1994 m. prezidento rinkimus būtų laimėjęs ne populistas Aleksandras Lukašenka, bet jo rimčiausias konkurentas, senosios komunistinės nomenklatūros kandidatas Viačeslavas Kebičius. Galima įsivaizduoti, kad jis būtų radęs bendrą kalbą su pagrindine antikomunistinės opozicijos jėga – Baltarusijos liaudies frontu. Galima įsivaizduoti šios jėgos ir senosios ekskomunistinės nomenklatūros paktą, kurio esmė – platesnių rinkos reformų atidėjimas mainais už Baltarusijos „subaltarusinimą“. Tada 2001 m. antrąjį pokomunistinės transformacijos dešimtmetį pasitiktų kaip Contpactminas – valstybinio kapitalizmo demokratinė baltarusiškai kalbanti šalis, puoselėjanti savo tautinį tapatumą pretenzijomis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paveldą.

O štai Contpactshocke (orientation {0} politmode {3} econmode {3}) ir Contpactgrade (orientation {0} politmode {3} econmode {2}) ir liberalaus demokratinio kapitalizmo sėkmė yra tikėtinesnė, negu nesėkmė. Esant senojo (ekskomunistinio) ir naujojo (anti(eks)komunistinio) elito paktui, masių nepritarimas permainingoms ar plačiai paplitusi komunistinių laikų nostalgija neturės padarinių ekonominių

pertvarkymų eigai: konservatyviems rinkėjams nubaudus reformatorius, atėjusi į valdžią ekskomunistinė (ar tuo labiau anti(eks)komunistinė) vyriausybė vykdys tą pačią rinkos reformų politiką.

Empirinių pagrindą taip teigti suteikia pokomunistinės transformacijos panašiausiais į *Contrapts shocką* atvejais – Lenkijoje (orientation {2} politmode {3} econmode {3}) ir ypač Lietuvoje (orientation {1} politmode {3} econmode {3}) – eiga. Lietuvai išeinant iš komunizmo, kelrodis orientyras buvo „smetoninės Lietuvos“ tariamo aukso amžiaus atkūrimo vizija. Tačiau, ko gero, ne imitacinė, bet kontinuaicinė orientacija buvo antra pagal stiprumą. Didelė Lietuvos gyventojų dalis buvo pirmos kartos miestiečiai, kuriems trūko kapitalistinės ekonominės kultūros bei verslumo, o jų dominavimas yra naujoviškos orientacijos priskyrimo konkrečiai šaliai pagrindas.

Daugelio (jeigu ne daugumos) lietuvių idealas buvo sovietinis socializmas, nudažytas tautinėmis spalvomis. Būtent tai lėmė triuškinančią ekskomunistinės Lietuvos demokratinės darbo partijos pergalę Seimo rinkimuose 1992 m. spalį, kai šalies ekonomika buvo „laisvame kritime“, kurį sukėlė ir jau pradėtos radikalios ekonominės reformos ir pačioje Lietuvoje, ir Rusijoje, nuo kurios Lietuvos ekonomika tuo metu buvo labai priklausoma. Tačiau viltims apie sovietinės gerovės atkūrimą nebuvo lemta išsipildyti – ekskomunistai pakankamai ryžtingai tęsė „šoko terapiją“, ir už tai sumokėjo triuškinančiu pralaimėjimu jau kituose Seimo rinkimuose. Valdžia atiteko jų politiniams oponentams konservatoriams, šie ekskomunistų vykdytas ekonomines reformas sėkmingai užbaigė.

Tiesa, Lietuvoje ekskomunistų ir anti(eks)komunistų paktas iš pradžių buvo labai trapus, sutvirtėjo tik antrajame dešimtmetyje. 2003–2004 m. Lietuvos ekskomunistai ir jų pagrindiniai politiniai oponentai konservatoriai sėkmingai bendradarbiavo, nušalinant prezidentą Rolandą Paksą. 2006–2008 m. Lietuvą netgi valdė konservatorių remiama ekskomunistinė socialdemokratinė mažumos vyriausybė. Lenkijoje ekskomunistų ir anti(eks)komunistų paktą 2006 m.

denonsavo 2005 m. Seimo ir prezidento rinkimus laimėjusi brolių Kačinskių vadovaujama naujoji dešinės koalicija, paskelbusi savo tikslu „ketvirtosios Respublikos“ kūrimą, taip atsiribodama nuo pagristos „kompromisu su komunistine Lenkija“ pokomunistinės „trečiosios Respublikos“.

Jeigu nostalgija sovietinei praeičiai Lietuvoje 1991–1992 m. būtų buvusi dar stipresnė, negu buvo, ir dėl to ekskomunistai 1992 m. būtų laimėję dar daugiau balsų, argi tai būtų kaip nors pakeitę jos ekonominę ir politinę transformaciją? Ne, ir todėl galime daryti prielaidą (orientation {0} politmode {3} econmode {3}) = libdecap {1}). Juk šios prielaidos vaizduojamas Contpactshockas tėra tik kiek dar labiau sovietizuota negu faktinė Lietuva.

Daugiau abejonių gali kilti dėl prielaidos (orientation {0} politmode {3} econmode {2}) = libdecap {1}), kuri aprašo Contpactgradą. Viena vertus, galima abejoti, ar rinkos reformoms stokoiant teisėtumo, dešimties metų gali pakakti komunizmo transformacijai į liberalų demokratinį kapitalizmą. Kita vertus, galima samprotauti, kad, vykdant nuoseklias ir visa apimančias (nedalines ir nešališkas) palaipsnes inkrementines reformas, būtų galima išvengti tiek daug „nekūrybiško griovimo“ – beprasmiško dalies šalies gamybinių jėgų sunaikinimo, kaip buvo Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse, vykdžiusiose „šoko terapiją“. Todėl gal Contpactgrade besikurianti iš komunizmo griuvusių kapitalistinė ekonominė sistema būtų turėjusi mažiau periferinio kapitalizmo bruožų, palyginti su dabartiniu Baltijos šalių kapitalizmu?³¹

Kitokie yra tikėtiniausi pokomunistinės transformacijos Contrevolgrade (orientation {0} politmode {2} econmode {2}) pirmojo dešimtmečio rezultatai. Čia pirmiausia kyla klausimas, kaip iš viso galima anti(eks)komunistinė revoliucija šalyje, kurioje dominuoja

³¹ Plg. Bohle D., Greskovits B., „Capitalism without Compromise: Strong Business and Weak Labor in Eastern Europe's New Transnational Industrines“, *Studies in Comparative International Development* 41 (1), 2006, p. 3–25.

kontinuacionistinė orientacija, kurios rodiklis yra komunistų ar ekskomunistų pergalė pirmuose laisvuose rinkimuose? Vis dėlto tokia revoliucija neapdraudžia nuo „spalvotosios revoliucijos“, kuri iškel-tų į valdžią anti(eks)komunistinę vyriausybę. Anti(eks)komunistinė opozicija gali nepripažinti jai nepalankių rinkimų rezultatų. Šalyje, kurioje yra didelių skirtumų tarp šalies politinių centro (sostinės) ir periferijos gyventojų vertybinių bei ideologinių nuostatų, taip pat esant palankioms tarptautinėms sąlygoms, tokia situacija ypač tikė-tina.

Realios spalvotosios revoliucijos vyko jau antrajame pokomunis-tinės transformacijos dešimtmetyje, tačiau jos yra visiškai išivaizduo-jamos ir pačioje pokomunistinės transformacijos pradžioje. Iš tikrųjų viena tokia „spalvotoji“ revoliucija iki „spalvotųjų revoliucijų“ įvyko Albanijoje ($\{0\}$ politmode $\{2\}$ econmode $\{1\}$) – ten 1992 m. sostinės gatves užvaldžiusios antikomunistinės jėgos privertė ekskomunistus, prieš metus laimėjusius stebėtojų laisvais ir sąžiningais pripažintus rinkimus, surengti naujus rinkimus (kuriuos jau kiek kebliau pripa-žinti sąžiningais), kuriuos jie ir laimėjo. Nėra sunku išivaizduoti ir panašią „spalvotąją revoliuciją“ Lietuvoje 1992 m. rudenį, dešinie-siems paskelbus, kad komunistai suklautojo rinkimų rezultatus ir iš-vedus į Vilniaus gatves buvusius tremtinius bei politinius kalinius. Tada Lietuva būtų tapusi trečiuoju Restrevolshocku ($\{1\}$ politmode $\{2\}$ econmode $\{3\}$). Pirmuose dviejuose (Estijoje ir Latvijoje) spar-ti pokomunistinė transformacija buvo sėkminga, tad nėra pagrindo abejoti, kad tokia ji būtų buvusi ir trečiajame.

Tačiau dominuojant kontinuacinei orientacijai, tokioms progno-zėms trūksta pagrindo. Antai Albanijos kelias į liberalų demokratinį kapitalizmą baigėsi 1996–1997 m. ekonomikos žlugimu (dėl „finan-sinių piramidžių“ žlugimo sukeltos krizės) ir pilietiniu karu, kuriuos sustabdė tik užsienio valstybių (visų pirma, Italijos) intervencija. Taip pat nuteikia ir Armėnijos, Azerbaidžano, Gruzijos, Tadžikistano ($\{0\}$ politmode $\{2\}$ econmode $\{0\}$) kelio iš komunizmo pamokos – ten pa-

dėtį dar komplikavo karai. Tačiau jie nėra atsitiktiniai: revoliucinėmis priemonėmis iš visų galios bei įtakos pozicijų šalinami komunistai ar ekskomunistai gali pasipriešinti jėga, remiami masių, kaip atsitiko Tadžikistane. Nedaug kuo skyrėsi įvykiai Gruzijoje – 1991 m. demokratiškai išrinktą prezidentą Zviadą Gamsachurdiją nuvertė maištininkai, pakvietę į valdžią ekskomunistą Eduardą Ševardnadzę. Kai masių orientacija kitokia nei kontinuacinė, ginkluotas (eks)komunistų pasipriešinimas mažai tikėtinas arba negali būti sėkmingas.

Tiesa, Albanijoje ir Užkaukazės respublikose vyko ne palaipsnės inkrementinės (kaip Contrevoigrade), bet šališkos ekonominės rinkos reformos. Tačiau panašu, kad kapitalizmui stokojant teisėtumo ir nesant elitų konsensuso dėl nuoseklių rinkos reformų bei neleistinumą kovojant dėl valdžios griebtis smurto ar apeliuoti į gatves, nei sėkmingos palaipsnės inkrementinės reformos, nei sėkminga šoko terapija nėra įmanomos. Tikėtiniausia jų baigmė – politinis oligarchinis kapitalizmas ekonomikoje ir neliberali demokratija politikoje, o ne liberalus demokratinis kapitalizmas, kuris per pirmąjį pokomunistinės transformacijos dešimtmetį susiformavo Slovakijoje ($\{2\}$ politmode $\{2\}$ econmode $\{2\}$), kuris yra dar vienas su Contrevoigradu palyginamas atvejis³². Taigi, Contrevoigrad (orientation $\{0\}$ politmode $\{2\}$ econmode $\{2\}$) = libdecap $\{0\}$.

Būtina išlyga, kad ekonominių ir politinių reformų teisėtumo trūkumas yra kliūtis *greitai* komunistinės ekonominės ir politinės sistemos transformacijai į liberalų demokratinį kapitalizmą, o ne jam sukurti apskritai. Per ilgesnį laiką plačiųjų gyventojų sluoksnių mentalitetas gali pasikeisti, iš komunizmo laikų paveldėtus valstybės paternalistinės globos lūkesčius gali pakeisti ekonominė rinkos kultūra. Tačiau dešimties metų perspektyvoje tikėtiniausia baigmė – politinis oligarchinis arba valstybinis kapitalizmas (tai priklauso nuo to, ar

³² Tiesa, čia reikia pridurti, kad, nors aiškiai dominavo mimetinė orientacija, Slovakija buvo ta iš pokomunistinių šalių, kurioje „sėkminga“ (tranzitologine prasme) pokomunistinė transformacija turėjo įveikti bene daugiausia komplikacijų.

ekonomiškai iš komunizmo išeinama dalinių šališkų, ar minimalių reformų būdu).

Likę keturi atvejai, dėl kurių TOSMANA daro prieštaringas prielaidas, ieškodama minimalių formulių sėkmingos ir nesėkmingos sparčios komunizmo transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą atvejams, yra Restrevolminas (orientation {1} politmode {2} econmode {0}), Restpactminas (orientation {1} politmode {3} econmode {0}), Imipactminas (orientation {2} politmode {3} econmode {0}), Inovpactminas (orientation {3} politmode {3} econmode {0}).

Visiems šiems atvejams bendra tai, kad vykdomos minimalios ekonominės reformos. Gali būti, kad reformuojant ekonomiką šiuo būdu, per ilgą laiką (pvz., per 30 ar daugiau metų) RAK gali būti sukurtas, „iš apačios“ išaugus stipriam privačiam sektoriui, o kartu vykdant kad ir labai lėtą valstybinio sektoriaus įmonių privatizaciją. Tačiau neįmanoma, kad vykdant minimalių rinkos reformų politiką tai atsitiktų jau per pirmus dešimt metų. Tikėtinausia šių komunistinių šalių ekonominės sistemos transformacijos pirmojo dešimtmečio baigmė – valstybinis kapitalizmas. Todėl visoms formulėms, į kurių sudėtį įeina Boole'io daugiklis econmode {0}, numatome baigmę libdecap {0}. Nekelia abejonių, kad visiems tiems atvejams, kuriems numatytas (eks)komunistinių ir anti(eks)komunistinių politinių jėgų paktas, galima drąsiai numatyti ankstyvą liberalios demokratijos pergalę (Restpactmine, Imipactmine, Inovpactmine).

Ne tokios aiškos yra Restrevolmino politinės sistemos transformacijos baigmės. Yra trys panašūs į Restrevolminą empiriškai stebimi atvejai: Serbija, su kuria ji sieja restauracinė orientacija bei minimalios rinkos reformos, ir Latvija bei Estija, į kurias Restrevolminas panašus restauracine orientacija ir revoliuciniu (eks)komunistinio galios elito nušalinimu. Serbija antrąjį pokomunistinį dešimtmetį pasitiko „spalvotąją“ revoliuciją, kuria tik prasidėjo jos demokratizavimas, o Latvijoje ir Estijoje egzistavo etnokratinės liberalios demokratijos.

Ši Estijos ir Latvijos demokratijos defektą galima sieti kaip tik su restauracine jų pokomunistinės transformacijos orientacija, kuri įteisino pilietybės nepripažinimą sovietinio laikotarpio imigrantams.

Į Restrevolmino, Restpactmino, Imipactmino, Inovpactmino aprašymus įeina Boole'io daugiklis $\{0\}$. Čia kyla klausimas: kas gi, esant restauracinei, mimetinei ir netgi naujoviškai orientacijai, gali lemti vien tik minimalių rinkos reformų pasirinkimą? Ar kartais tokių atvejų aprašymai nėra logiškai prieštaringi?

Iš tikrųjų, nors tokios pokomunistinės transformacijų sąlygų kombinacijos yra mažai tikėtinos, jos nėra neįmanomos. Minimalias rinkos reformas, kurios nulemtų Restrevolmino, Restpactmino, Imipactmino, Inovpactmino nesėkmę per pirmuosius dešimt pokomunistinės transformacijos metų sukurti REK, galėtų lemti išskirtinai nepalankios tarptautinės sąlygos arba problemos, susijusios su politinės tautos kūrimu. Jeigu tokiose šalyse būtų separatistinių teritorijų, panašių į Abchaziją ir Padniestrę, o į išpiplieskusį pilietinį karą įsikištų gretima nedemokratinė valstybė, nesuinteresuota savo kaimynių stabilumu, tai vykdyti nuosekliai ir plačias rinkos reformas tokios šalys neturėtų galimybių, o apsiribotų komandinės administracinės sistemos transformacija į valstybinį kapitalizmą. O Restrevolmino atveju galima numatyti ir liberalios demokratijos įsitvirtinimo jau pirmajame dešimtmetyje nesėkmę.

Papildę duomenų rinkmeną 9 atvejais (Contpactminu, Contpactpartu, Contpactgradu, Contpactshocku, Contrevolgradu, Restrevolminu, Restpactminu, Imipactminu, Inovpactminu), bendrą atvejų skaičių padidiname iki 38, o stebimų ir pseudostebimų pokomunistinės transformacijos kelių skaičių – iki 26.

Toliau turime įvertinti programos „pasiūlymus“ dėl likusių aštuonių konfigūracijų iš pozityvių atvejų sąrašo ir dvidešimties – iš negatyvių atvejų sąrašo. Apie visas konfigūracijas iš pirmo sąrašo programa „siūlo“ tarti, kad pokomunistinė transformacija baigtųsi sėkmingai, o apie konfigūracijas iš antrojo sąrašo numatyti, kad joms

esant ji baigtusi nesėkme. Kalbant apie pirmąjį sąrašą, pasiūlymus galime priimti tik dėl Restrevolgrado, Restpact grado, Inovpactshocko ir Inovrevolgrado. Kitų pasiūlymų priimti negalime. Deja, išdėstyti šių teiginių pagrindimus straipsnio erdvė per ankšta.

Vertinant TOSMANA pasiūlymus dėl negatyvių atvejų, mažiausiai keblumų kelia prielaidos, į kurių sudėtį įeina Boole'io daugiklis politmode $\{0\}$. Apie šituos atvejus galima numatyti, kad, baigiantis pirmajam pokomunistinės transformacijos dešimtmečiui, liberaliosios demokratijos juose nebus. Taigi, nebus ir liberalaus demokratinio kapitalizmo, nes tam reikia ne tik kad komunistinė ekonominė sistema transformuotųsi į REK, bet ir kad komunistinį autoritarizmą pakeistų liberalioji demokratija. Deja, dėl vietos stokos kintamųjų „racionalus entrepreneriškas kapitalizmas“, „politinis oligarchinis kapitalizmas“, „valstybinis kapitalizmas“ reikšmių, kokios jos nurodytos 1 lentelėje, pagrindimo pateikti negalime. Dėl tos pačios priežasties negalime pateikti ir kitų (be daugiklio politmode $\{0\}$) šioje lentelėje nurodytų baigmės kintamųjų reikšmių kontrafaktiniams atvejams pagrindimų.

Vietoj išvadų: pokomunistinės transformacijos dėsniai

Papildę duomenų rinkmeną naujais fiktyviais atvejais ir taip padidinę stebėtų ir kvazistebėtų pokomunistinės transformacijos kelių skaičių iki 54 (atvejų – iki 66), atliekame su ja daugelio reikšmių kintamųjų KLA³³. TOSMANA siūlo dvi formules, kurios nei pozityviems, nei negatyviems atvejams kontrafaktinių prielaidų nebedaro. Šias formules ir galime laikyti hipotetiniais pokomunistinės transformacijos dėsniais. Boole'io formulės, išreiškiančios sparčios sėkmingos pokomunistinės transformacijos „dėsnį“, dėmenys pateikti 6 lentelėje.

³³ Naudojame laikmeną Postcomtransform102.tosmana. Žr. 1 lentelę ir <<http://www.fsf.vu.lt/users/zenor/download/Foto/Postcomtransform102.tosmana>>, 2010 08 19.

6 lentelė. *Sparčios sėkmingos pokomunistinės transformacijos „dėsnio“ dėmenys*

<i>Pradinės sąlygos</i>	<i>Valstybės</i>
(3) politmode {3} econmode {2, 3}	Vengrija, Lietuva, Lenkija, Slovėnija, Contpactgradas, Contpactshockas, Restpactgradas, Inovpactshockas
orientation {1} politmode {2} econmode {2}	Restrevolgradas
orientation {1} politmode {2} econmode {3}	Estija, Latvija
orientation {2} politmode {2} econmode {2}	Slovakija
orientation {2} politmode {2} econmode {3}	Čekija, Rytų Vokietija
orientation {3} politmode {2} econmode {2}	Inovrevolgradas

7 lentelė. *Nesėkmingos sparčios pokomunistinės transformacijos „dėsnio“ dėmenys*

<i>Pradinės sąlygos</i>	<i>Valstybės</i>
(6) politmode {0,1}	Baltarusija, Bulgarija, Moldavija, Mongolija, Rumunija, Ukraina, Kinija, Vietnamas, Kroatija, Kazachstanas, Kirgizija, Rusija, Serbija, Turkmėnistanas, Uzbekistanas, Contautorgradas, Contautorshockas, Contrefgradas, Contrefshockas, Restautorpartas, Restautorgradas, Restautorshockas, Imiautorminas, Imiautorpartas, Imiautorgradas, Imiautorshockas, Inovautorminas, Inovautorpartas, Inovautorshockas, Restrefminas, Imirefminas, Inovrefminas
econmode {0,1}	Albanija, Armėnija, Azerbaidžanas, Gruzija, Baltarusija, Bulgarija, Moldavija, Mongolija, Rumunija, Ukraina, Kroatija, Kazachstanas, Kirgizija, Serbija, Tadžikistanas, Turkmėnistanas, Uzbekistanas, Contpactminas, Contpactpartas, Restrevolminas, Restpactminas, Imipactminas, Inovpactminas, Restrevolpartas, Restpactpartas, Imipactpartas, Inovpactpartas, Restautorpartas, Imiautorminas, Imiautorpartas, Inovautorminas, Inovautorpartas, Restrefminas, Imirefminas, Imirevolminas, Inovrefminas, Inovrevolminas
orientation {0} politmode {2}	Albanija, Armėnija, Azerbaidžanas, Gruzija, Tadžikistanas, Contrevolgradas, Contrevolshockas

Dešinėje pusėje prie kiekvieno dėmens nurodome realius ir fiktyvius atvejus, kuriuos tas dėmuo aprėpia ir paaiškina.

Jeigu mums rūpėtų ne tik liberalaus demokratinio kapitalizmo spartaus sukūrimo per dešimt metų klausimas, bet norėtume sukurti ir užbaigtą pokomunistinės transformacijos teoriją, kuri atsako į daugiau klausimų (pvz., apie komunizmo transformacijos į politinį oligarchinį kapitalizmą priežastis), tai negalėtume analizės laikyti baigta, nes liko dar dešimt logiškai galimų, bet empiriškai nestebimų pokomunistinės transformacijos atvejų. Jokių prielaidų, kokia bus jų pokomunistinės transformacijos baigmė, nedarėme. Tai Restrefgradas, Imirefgradas, Restrefpartas, Restrefshockas, Inovrefpartas, Inovrefgradas, Inovrefshockas, Imirevolpartas, Inovrevolpartas, Inovrevolshockas. Skaitytojas gali pamėginti šitai padaryti pats: užpildyti tuščius paskutinių dešimties 1 lentelės eilučių langelius. Tam pirma reikia pirmame skirsnyje paaiškintu būdu susirasti panašiausius į juos empiriškai stebimus atvejus³⁴. Tačiau kol mums rūpi rasti tik maksimaliai „ekonomišką“ ir kartu empiriškai adekvatų empiriškai stebimų atvejų aiškinimą, tie likę dešimt atvejų nėra relevantiški.

Palyginę pozityvių ir negatyvių atvejų formulių dėmenų aprėptis, pastebime tokį dalyką: formulėje, kurios dėmenis pateikia 6 lentelė, kiekvienas atvejis patenka tik į vieno Boole'io dėmens aprėptį. O negatyvių atvejų formulėje kai kurie atvejai priklauso daugiau negu vieno dėmens aprėpčiai (žr. 7 lentelę). Tarp empiriškai stebimų atvejų tokių daugiausia, tačiau yra tokių ir tarp empiriškai nestebimų atvejų (pvz., Imirefmin). Tai reiškia, kad kai kurių šalių nesėkmė sparčiai

³⁴ Norint padidinti kontrafaktinės analizės rezultatų patikimumą, reikėtų kuo didesnio ekspertų skaičiaus, kurie atsakytų į klausimą, kuri pokomunistinės transformacijos baigmė tikėtinausia kiekvienai sąlygų konfigūracijai. Toliau turėtume atsakymus palyginti. Jeigu jie sutampa, tai kontrafaktinės analizės rezultatais galima pasikliauti. Galima taikyti ir grupinės diskusijos metodą. Tokie ekspertai gali būti ir lyginamosios politikos studentai, gavę namų darbams užduotį užpildyti lentelę (tokią kaip 1 lentelė). Paskui kontrafaktinės intuicijas galima palyginti ir išgryninti grupinėje diskusijoje. Savaimė suprantama, siūloma analitinė (su didaktiniu pritaikymu) procedūra gali būti panaudota ne tik pokomunistinės transformacijos tyrimams ar studijoms.

pereiti iš komunizmo į liberalų demokratinį kapitalizmą buvo superdeterminuota: ji turėjo daugiau negu vieną priežastį pakankamos sąlygos prasme.

Kita svarbi išvada, kurią galime padaryti, tarpusavyje palyginę pozityvių ir negatyvių atvejų dėsnius, yra ta, kad nors buvo net dvi pakankamos (nors ir nebūtinės) sparčios komunizmo transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą nesėkmės sąlygos (politmode $\{0,1\}$ ir econmode $\{0,1\}$), tokios transformacijos sėkmė neturėjo nė vienos nei pakankamos, nei būtinės sąlygos. Tai reiškia, kad sėkmingos pokomunistinės transformacijos priežastingumas buvo konjunktyrinis: toks, kad pavienės sąlygos priežastinį poveikį lėmė jos sąveika su bent viena kita sąlyga³⁵.

Pozityvių atvejų formulė (ta, kurios dėmenys pateikti 6 lentelėje) nėra labai elegantiška. Pamėginę ją išversti į kasdienę („natūralią“) kalbą, gautume gremėzdišką, sunkiai suprantamą sakinį. Tačiau formulės tam ir išrastos, kad būtų galima apeiti šią žmogaus suvokimo psichologijos ribų nulemtą kliūtį. Antropocentrinis prietaras yra įsitikinimas, kad dėsniai yra ar turi būti paprasti. Tokie galbūt yra pamatiniai gamtos dėsniai. Tačiau jau Giambattista Vico pabrėžė, kad socialinė istorinė tikrovė yra ne Dievo, bet žmogaus kūrinys, kuriam tobulybė yra svetimas dalykas. Galimas daiktas, kad socialiniuose moksluose pripažintų nomologinių hipotezių tiek maža būtų dėl prielaidos, kad ir socialinio pasaulio dėsniai (jeigu jie egzistuoja) yra paprasti. Bet gali būti taip, kad jie yra sudėtingi.

Mokslo filosofijos požiūriu bendras teiginys yra dėsnis, jeigu jis kompaktiškesnis už vienetinius teiginius, kuriuos apibendrina, ir gali būti pagrindas prognozėms³⁶. Kitaip sakant, dėsnis glausčiau aprašo esamus pavienių atvejų stebėjimus ir pateikia pagrindą prognozėms apie ligi šiol nestebėtus naujus atvejus. Abu šiuos reikalavimus poži-

³⁵ Žr. Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?*, p. 149–153.

³⁶ Žr., pavyzdžiui: Goodman N., *Fact, Fiction, and Forecast*, 4th ed., Cambridge, MA: Harvard UP, 1983.

tyviųjų atvejų formulė atitinka. Jos pirmasis dėmuo (žr. 6 lentelės pirmą eilutę) apima mažiausiai aštuonis atvejus (iš kurių keturi – realūs). „Mažiausiai“ dėl to, kad empiriškai nestebimų atvejų pavadinimai nurodo (kaip minėjome pirmame skirsnyje) ne pavienius atvejus, bet jų rūšis. Kiekviena formulė iki lygybės ženklo apibrėžia vieną iš kelių alternatyvių antecedentinių sąlygų, kuri nurodo ne uždara, bet atvira klasę. Panašiai kaip sąlygų konfigūraciją (orientation {1} politmode {2} econmode {3}) reprezentuoja ne vienas, bet du atvejai (Latvija ir Estija), taip ir (pavyzdžiui) Restrevolgrado tipo atvejų (orientation {1} politmode {2} econmode {2}) gali būti daugiau negu vienas, t. y. kiek tik nori. Tai, kad tokio atvejo tikrovėje nėra, dėsnių atžvilgiu yra toks pat atsitiktinis dalykas, kaip ir tai, kad formulę (orientation {1} politmode {2} econmode {3}) atitinka tik dvi šalys. Aplinkybėms susiklosčius kiek kitaip, Lietuva galėjo būti trečioji.

Jeigu skeptiko šie argumentai neįtikins, lieka atkreipti dėmesį, jog negatyvių atvejų formulė (ta, kurios dėmenis pateikia 7 lentelė) yra pakankamai elegantiška, kad tą patį dėsni galėtume išreikšti ir kasdiene kalba: *Visoms iš komunizmo išeinančioms šalims galioja, kad jeigu šalyje išlieka autoritarinis režimas arba ji demokratizuoja-si reformomis iš viršaus, arba jeigu joje vykdomos minimalios arba šališkos rinkos reformos, arba jeigu joje dominuoja kontinuacinė orientacija ir įvyksta anti(eks)komunistinė revoliucija, tai per pirmąją transformacijos dešimtmetį ji iš komunistinės netaps liberalaus demokratinio kapitalizmo šalimi.* Jeigu paprastumas yra dėsniškumo sąlyga, ar negali būti taip, kad, nors nėra sparčios komunizmo transformacijos į liberalų demokratinį kapitalizmą dėsnių, egzistuoja tokios transformacijos nesėkmės dėsniai?

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Adomonis E., „Mokslinis tyrimas kaip dėsningumų paieška“, *Logos* 57, 2007, p. 14–21.
- Ash T. G., „Refolution in Hungary and Poland“, *New York Review of Books*, 17th August 1989, p. 9–15.
- Bohle D., Greskovits B., „Capitalism without Compromise: Strong Business and Weak Labor in Eastern Europe’s New Transnational Industries“, *Studies in Comparative International Development* 41 (1), 2006, p. 3–25.
- Cartwright N., *How the Laws of Nature Lie*, Oxford: Oxford University Press, 1983.
- Earman J., ed., *Ceteris Paribus Laws*, Dordrecht: Kluwer, 2002.
- Ferguson N., ed., *Virtual History: Alternatives and Counterfactual*, New York: Basic Books.
- Fodor J., „Special Sciences“, *Synthese* 28, 1974, p. 97–115.
- Goertz G., Levy J. S., *Explaining War and Peace: Case Studies and Necessary Condition Counterfactuals*, London: Routledge, 2007.
- Goodman N., *Fact, Fiction, and Forecast*, 4th ed., Cambridge, MA: Harvard UP, 1983.
- Gudžinskas L., „Apie revoliucinį žygį į pokomunizmo kalnus ir šios kelionės rezultatus“, *Politologija* 56, 2009, p. 167–180.
- Lange M., „Laws, Counterfactuals, Stability, and Degrees of Lawhood“, *Philosophy of Science* 66, 1999, p. 243–267.
- Laurėnas V., Šerpetis K., „Sąvokų politinė sistema ir politinis režimas analitinis potencialas“, *Politologija* (2) 58, 2010, p. 97–124.
- Lebow R. N., *Forbidden Fruit: Counterfactuals and International Relations*, Princeton: Princeton UP, 2010.
- Mitchell S. D., „Pragmatic Laws“, *Philosophy of Science* 64, 1997, S468–S479.
- Mitchell S. D., „Dimensions of Scientific Law“, *Philosophy of Science* 67, 2000, p. 242–265.
- Mitchell S. D., *Biological Complexity and Integrative Pluralism*, Cambridge: Cambridge UP, 2003.
- Munck G., *Measuring Democracy: A Bridge between Scholarship and Politics*, Baltimore MD: Johns Hopkins University Press, 2009.
- Norkus Z., *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: VU leidykla, 2008.
- Norkus Z., „Apie klasikinę ir neklasikinę sąvokų darybą socialiniuose kultūros moksluose: minimalūs maksimalūs apibrėžimai, šeiminiai panašumai, neraiškiosios aibės“, *Problemos* 75, 2008, p. 94–111.
- Norkus Z., Morkevičius V., Šarkutė L., *Lyginamieji tyrimai su TOSMANA ir fs/QCA. Pavyzdinis metodologinis mokomasis studijų paketas*, <http://www.lidata.eu/page_mokymai.php?page=qca_turinys>, 2010 08 18.

Schneider C. Q., *The Consolidation of Democracy. Comparing Europe and Latin America*, London: Routledge, 2009.

Tetlock Ph. E., Belkin A., eds., *Counterfactual Thought Experiments in World Politics: Logical, Methodological, and Psychological Perspectives*, Princeton: Princeton UP.

Strugackis A., Strugackis B., *Tolimoji vaivorykštė. Fantastinės apysakos*, Vilnius: Vaga, 1967.

Vanhuyse P., *Divide and Pacify. Strategic Social Policies and Political Protests in Post-Communist Democracies*, Budapest: CEU Press, 2006.

Zakaria F., *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton & Company, 2003.

SUMMARY

THE “LAWS” OF RAPID SUCCESSFUL POSTCOMMUNIST TRANSFORMATION AND ITS FAILURE: MULTI-VALUE QUALITATIVE COMPARATIVE ANALYSIS

The paper advances the deductive typology of the pathways of postcommunist transformation and their comparative qualitative analysis (QCA), using TOSMANA software. The typology is constructed using three politomic (4 values) variables to describe the causal conditions of postcommunist transformation. These variables are orientation of postcommunist transformation, economic mode of the exit from Communism, and political mode of the exit from Communism. First variable describes the state of the economic and political culture of a communist country on the eve of the postcommunist transformation. Its values are continuation, restoration, imitation and innovation as kinds of cultural orientations. The values of the variable “economic mode of the exit from communism” are minimal, partial, gradual incremental and radical (shock therapeutic) market reforms. These 4 values are introduced to supersede the entrenched dichotomy of the gradualism and shock therapy. This dichotomy involves false identification of gradual and partial market reforms. The “partiality” means both incompleteness and non-impartiality of the market reforms. Gradual reforms can be complete if consequent, and they do not have redistributive consequences characteristic for partial reforms. Partial reforms lead to the redistribution enriching small minority at the cost of large majority. Shock therapy makes the majority of population the winners, but large minority is impoverished and excluded. This minority is small in the case of gradual incremental reforms. In most successful cases of such reforms (China and Vietnam), the exit from communism is Pareto optimal – there are no losers. Under minimal reforms, there are few losers, but also only few winners. The values of the variable „political mode of the exit from Communism“ are conservation

of the authoritarian regime, democratization from above, democratic revolution from below and “refolution” (pact of the excommunist and opposition elites). To describe the outcomes of postcommunist transformation, the dichotomic variables rational entrepreneurial capitalism, liberal democracy, liberal democratic capitalism (rational entrepreneurial capitalism + liberal democracy), political oligarchic capitalism, state capitalism are used. Because of the space limits, the multi-value QCA (mvQCA) is performed only for the outcome „liberal democratic capitalism“ after the first decade of postcommunist transformation. Due to this time limit, the regularities derived by mvQCA are qualified as those of „rapid“ transformation. For this analysis, the data set including 29 cases is used. They are instances of the 17 from the 64 pathways how communism can be transformed into liberal democratic capitalism. To assign the values to cases for the variable “economic mode of the exit from Communism”, the thresholds derived from the EBRD annual “Transition Reports” were used. To assign the values for the variable “political mode of the exit from Communism”, the data and thresholds from the data set Polity IV (Polity IV Individual Country Regime Trends, 1946–2008) were used. The victory of communists or excommunists at the first free election was used as criterion to attribute the continuative orientation. The “laws” of postcommunist transformation are minimal Boolean formulas derived by TOSMANA allowing to make counterfactual assumptions about combinatorially possible, but empirically not available cases. To check these assumptions, a procedure for disciplined counterfactual analysis was applied. This procedure involves measuring Boolean distances between the empirically observed and non-observed configurations to find most similar cases for each non-observed configuration that was assumed by TOSMANA in the derivation of minimal formula. Using all available knowledge about the observed cases, most plausible answers about their most similar “what if...?” alternatives are estimated by qualitative judgment. After identifying most plausible outcome for each non-observed configuration, the data set was supplemented with 37 fictional cases, with total number of cases increasing up to 66, instancing 54 out of total 64 configurations of conditions. Two minimal formulas (one for positive and another for negative cases) were derived applying mvQCA to these sets, classified as *ceteris paribus* laws of the transformation of the communism into liberal democratic capitalism. Measuring these generalizations by some standard criteria of the lawlikeness, they qualify as laws, although final judgment may be postponed until the construction of the complete theory of the postcommunist transformation using the procedure of the disciplined counterfactual speculation developed and applied in this paper for the first time in the research literature making use of the QCA techniques.